

ПБс 517

ЗУЖИТ.

ЕКОНОМНО-ПОЛИТ.
ПОГЛЕДИ

10-27102215

П. Б. 6
517

Лука Ђеловић
БЕОГРАД

Luka Celović
БЕОГРАД

Др. МИХ. В. ВУЈИЋ

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 45521

ЕКОНОМНО-ПОЛИТИЧКИ ПОГЛЕДИ

ДУБРОВЧАНИНА

ЊИКОЛЕ ВИДА ГУЧЕТИЋА

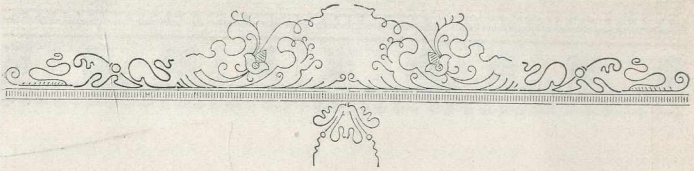
ИЗ ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XVI. ВЕКА

СР. КАРЛОВЦИ
СРПСКА МАНАСТИРСКА ШТАМПАРИЈА

1900.

ПРЕШТАМПАНО ИЗ „БРАНКОВА КОЛА“ ЗА 1900.

СВОЈОЈ

АНТЕНИ

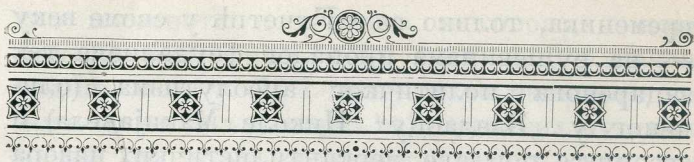
МИША

101033

ANNALS

ANNALS

Ире четири године изнесомо пред наш читалачки свет неоспорно знамените економно-политичке назоре *попа Јурка Крижанића Сербљанина* из друге половине XVII. века,¹ а данас нам се, у име Бога, ево опет пружи прилика да из заборавља изнесемо и ускрснемо име још једнога вредног и угледног научног радника нашега народа на привредно-политичкоме пољу: *Дубровачког властелина Николе Вида Гучетића* из друге половине XVI. века. Колико се Крижанић, дубином, правилношћу и слободоумношћу погледа својих, издизао изнад већине западних му су-

¹ У расправи: „*Крижанићева политика*“, одштампаној из „*Дела*“, Београд, 1895. Крижанић је раније махом познат био по граматичким и религиозним радовима, а нарочито пансловенским тежњама својим. В. о томе расправу: „*Крижанић и его философија национализма*“, Јованъ П. Рогановичъ. Казанъ, 1899.

временика, толико се и Гучетић у своме веку — на рушевинама пропалог феудализма тек зацаренога политичког апсолутизма (оличеног у „Владаоцу“ Николе Макијавела) и свеопште поплаве меркантилистичких назора (од којих се ни један Лутер ни Коперник ослободити не могаху) — одликовао опет међу својим савременицима са политички слободоумних а економски скроз немеркантилних, махом пак веома правилних и модерних, погледа својих. Да је то одишта тако, најбоље ће нам посведочити само потоње излагање назора његових о привреди и политици друштвеној. Наш политички потиштени и раздробљени народ дао је дакле, и под најтежим приликама опстанка својега, светској науци ипак двојицу знаменитих посленика и на привредно-политичкоме пољу. Ђурђе Крижанић Небљушки „Јавканица“, из дубине политичке и културне помрчине коју турска најезда на српско племе навукла бејаше, *јавка* се осталоме сретном слободном и образованом свету, те — видећи католички запад оглушен према жалосној судбини својега народа — и сам, као католички свештеник, надаше се наћи јединог и правога одзива у тек пониклом државном обличју братскога, православног, руског народа. У време духовнога препорођаја западних народа светлуцао је међу тим на балканскоме полуотоку, слободом и културом својом, само још малени Дубровник, који ми до данас познавасмо поглавито са политичке и трговинске умешности

као и лепоте песништва његовога, а који нам се ево јавља међу тим као одличан радник већ у XVI. веку и на економно-политичкоме пољу, поред већ познатих чувених имена на пољу позитивних наука, историје и философије (као н. пр. савременика му математичара *Мара Гешалдића* [1566—1627]; историчара: *Јакова Лукарића* [† 1615.] и *Мавра Орбина* [† 1614.] на прелазу из XVI. у XVII. век; затим у XVII. веку: славнога лекара *Ђорђа Балвиџа* писца толиких медицинских расправа и *Штевана Градића* природњака; и најзад гласовитог астронома и философа *Руђера Бошковића* у XVIII. веку). Колико је Крижанић, као самосталан мисленик, виши и угледнији, у толико је опет Гучетић временом знатно ранији. Обојица су пак, по времену у коме писаху и поређени са сродним мисленицима у сретних западних народа, стекли неоспорна права на угледно место научних радника на привредно-политичкоме пољу у светској књижевности. Као год што се у данашњем светском промету привредна снага народа цени понајпре по финоћи и вредности оних производа рада његовога, који на светским тржиштима прође налазе, тако се исто и духовни производи једнога народа пред судом светске књижевности оцењују поглавито по међународној, опште човечанској, вредности њиховој. Саме расправе о језику, као органу исказивања мисли људских, и обични дневни песнички производи нису још довољни, да књижевност једнога народа уз-

дигну до међународнога значаја. За то ваља имати производа од стварне међународне, научне вредности. Кад се на ову ширу тачку гледишта поставимо и упитамо, по чему смо ми осталом образованом свету познати, мораћемо признати, да, као год што нас по политичкоме значају страни свет поглавито знаде по нашој народној борби за ослобођење, да смо му тако исто и у културноме погледу поглавито познати: у Средњему Веку по нашем *Законодавству* (нарочито *Душанову Законнику*),² а у Новоме Добу опет по *умотворинама* народним (нарочито песмама народним).³ У историји развијања привредно-финансијских идеја XVI. и XVII. века западна књижевност прибележила је најзад и имена једнога Крижанића и Гучетића, али се она на томе и зауставила,⁴ поклањајући

² Говорећи о нашем средњеveковном законодавству, један од најновијих одличних француских финансијских писаца, *Фурније де Фле*, вели, да је „*Душан једна величанствена средњеveковна прилика, један од најодличнијих словенских државника*“, додајући к томе, да „*Српско финансијско законодавство пружа верну слику европског истока у XIV. веку*“. [В. Fournier de Flaix: „L'impôt dans les divers civilisations“. I. Série: 1—2. Paris, 1897. Стр. 725. и 728.]

³ Позната је реч *Шерова* (у његовој *Историји светске књижевности*), да он ни у *Омировој Илијади* не познаје лепше слике од „*Косовке ђевојке*“ у нашим народним песмама.

⁴ Име *Крижанића* први је (колико је бар нама познато) у светску економско-финансијску књижевност унео проф. *Др. Лоренц Стајн*, дајући му у сло-

наравно вазда више пажње много мање заслужним сународницима својим. Колико се међу тим Крижанић с правом даје мерити с најодличнијим економно-политичким мисленицима XVII. века — претичући многе сучременике му (а нарочито немачке) на западу — толико опет значај Гучетића добија, кад се узме на ум, да он од економских мисленика на целом ондашњем европском западу имађаше пред собом само једнога *Тому из Аквине* у XIII., *Николу Орезмија* (N. Oresmius, Oresme) у XIV., *Франциска Пашриција* и *Томе Моруса* у XV. и *Жана Бодена* у XVI. веку.

венској (руској) књижевности угледно место Жана Бодена. Dr. Lorenz v. Stein: „Lehrbuch der Finanzwissenschaft“, 5. Aufl. Leipzig, 1885. I. Theil. Стр. 169. (зове га Krizanica). Име Николе Вида Гучетића „од гласовите дубровачке породице Гучетића“ први је пак прошле године у својим „Истраживањима из историје Политичке Економије“ прибележио проф. *Ернест Најс*, помињући из главнога му дела о држави (од г. 1591.) само толико, да по Гучетићу „богаство чине само оне ствари, које у свако доба могу да послуже потребама људским“ и да он „науку о набавци материјалних добара“ опредељује као административан део Економије и Политике. В. Ernest Nys: „Recherches sur l'histoire de l' Economie politique“, Bruxelles — Paris, 1898. Стр. 223. и 225. (Кратки приказ Најсова дела од Дра Мил. В. Веснића налази се у „Делу“, књ. XX. 1898., где 'се напомиње: да се погледу Најсову у његовим најновијим истраживањима „не отимље ни наш сународник дубровчанин Никола Вид Гучетић, на чије дело „Dello Stato etc.“ он свраћа нарочиту пажњу“. Стр. 166.).

Ну, пре него пређемо на излагање самих економно-политичких назора Гучетићевих, потребно је да бацимо један претходан општи поглед на књижевне радове његове, као и на општи значај његових идеја у времену у коме су оне излагане. Главно дело, о коме ћемо у овој расправи нарочито и понајвише и говорити, несумњиво је оно, које је тек прошле године *Ернест Хајс* први напоменуо, и које је угледало света у Млецима године 1591. под натписом: *Dello Stato delle Repubbliche secondo la mente di Aristotele, con esempi moderni. Giornate otto di Nicolo Vito di Gozze, Gentiluomo Raguseo, Accademico Occulto. In Venetia 1591. (Presso Aldo)*⁵ т. ј.: „*О стању државе*, према схватању Аристотелову са новим примерима, у осмодневним разговорима, од *Николе Вида Гучетића*, властелина Дубровачког, члана Академије Скривених.⁵ У Млецима, 1591. (Штампарија Алдо)“. Дело је посвећено папи Гргуру XIV. који, и по фамилији, којој припадале (из породице *Sfondrati* из Кремоне од којих се једна грана г. 1490. и у Дубровник доселила) а и по старој традицији папској, бејаше заштитник Дубровника и уз то нашем писцу и веома наклоњен, те му је и посвета наравно написана са пуно ласкавости и преданости, што је нарочито појмљиво, кад се зна, колико је у оно доба папство политички вредело Дубровнику

⁵ У Дубровнику је онда било повише оваквих Академија: „*скривенијех*“, „*дангубнијех*“ (degli Occulti, Oziosi), „*сложнијех*“ (di Concordi) и т. д.

штитећи га — нарочито посредовањем код онда моћне Шпаније, — како од ненависти Млетачке тако и најезде Турске. Посвета је потписана у Дубровнику 1. Јула, 1591. у коме је граду он сам и стекао све знање и искуство своје, јер, као што се то у поговору: *A I Lettori* (од стране издавача *Aldo Manuzio*) изреком напомиње: Гучетић није видео зидова ни Падовских ни Болоњских, нити је икуд зарад науке у стране земље изван бастiona Св. Влаха излазио, но је све што зна научио као самоук у скровитоме Дубровнику, у питомом и уском приморју његовоме а под брдом Бргатом (*Monte di Vargato*). И зато је заслуга његова, вели се даље, у толико већа што је он све радио и научио властитим трудом, без учитеља (*con la propria industria, senza precettore*. Стр. 450.). И доиста књижевни радови његови сведоче о огромној начитаности његовој, о темељном познавању не само свеколике класичке, већ и све знатније књижевности Средњег Века као и свих важнијих претходника му на прагу Новог Доба (XV. и XVI. века).⁶ На самоме

⁶ Нарочито је, као што то сам напомиње а о чему и списи његови јасно сведоче, добро упознат био: од старих са радовима Цицерона, Демокрита, Димостена, Јулија Цезара, Иродота, Хорација, Плинија, Плутарха, Поливија, Питагоре, Сенеке, Тукидида, Вергилија и др. а понајпре и понајбоље наравно са Платоном, Аристотелом, Сократом и Ксенофоном — а од нових: Алберта Магнуса, Авероеса, Авицене, Барона Херберстајна о Русији (*Baron di Herbestein, scrittore dell' historia di Moscovia*, 1522.),

натпису главнога му дела о држави стоји, да је оно израђено поглавито у наслону на *Аристотелову политику*, и ако, као што ћемо то кашње видети, он ипак вазда више нагиње идејама свога божанског *Платона* (il divino Platone) те пребацује Аристотелу, што овај почесто наноси неправду своме учитељу Платону, представљајући махом неверно Платонов спекулативни идеализам као скроз фантастичан, унаточ своме аналитичном реализму у схватању природе и живота.⁷ Од мисленика из кола нових народа, однегованих на ускресу класичке књижевности, а у питањима привредно- и социјално-политичке природе, он нарочито добро познаваше: *Тому из Аквине*, *Франциска Патриција*, *Тому Мора* и *Жана Бодена*. За поједина пак привредна питања види се тако исто да је добро упознат био,

Томе Кромера о Пољској из г. 1556. (ову двојицу нарочито напомиње на стр. 364.), затим песничка дела Данте-а и др. а нарочито Св. Томе, Ф. Патриција, Т. Мора и Ж. Бодена. (Поред њих помиње нарочито још о монархији: *Rafael Razzi Fiorentino* — за кога вели „da me molto amato“ — као и *Gasparo Contarini*. — Стр. 148. и 288. и Дубровчане: *Симеона Бенесу* (*Simeon Venesa: Praxis Curiae, 1581.*) као и *Giovani Botero Venese* (о држави. Стр. 74.)

⁷ За Аристотела вели, да је врло даровит ученик Платонов, али да у њега има и доста сујете и уображења (Стр. 77—78.) Сузбијајући Платонов идеализам, Аристотел врло често погрешно пода њ подводи назоре Сократа и Питагоре. Међу тим, вели, он често, чак погрешно разумева и саме назоре Сократове, а нарочито махом неправедно клевета Платона. (Стр. 74.)

не само са класичким писцима о агркултури (Scriptores de re rustica), већ и са свима новинама, тако н. пр. нарочито наводи имена ових писаца о земљораду: *Carlo Stefano* и *Augustino Gallo* (које зове „dottissimi nel culto della terra“. Стр. 52); о трговини: Дубровчанина (који у Напољу први министар бејаше) *Benedetto Cotrugli* („*Della mercatura e del mercante perfetto*“, Venezia, писано 1458. а штампано 1573. у 4 књиге); о камати: *Cardinal Gaietano*, *Joannes de Medina*, *Panormitano* и *Alfonso Vilagut* (Стр. 49, 50 и 51.).

Права вредност Гучетићевих назора даје се најправилније оценити поређењем са сродним производима западне књижевности онога времена, и у томе погледу, изузев класичне радове претходника му Жана Бодена на привредно-политичкоме пољу, може се слободно рећи, да је мало писаца, који се, по правилности и модерности мисли, са Гучетићем мерити могу. На њему се у свему јасно огледа преврат идеја онога времена, када ускрс класичке књижевности, удружен са новим проналасцима и открићима (нарочито Америке и морскога пута у Индију), изазва читав културни и привредни препорођај (ренесанс) европскога запада. Године 1453. пада Цариград и Грци бегунци пресађују и у Дубровник укус за грчку и латинску књижевност. Поштеђен од покрета реформацијонога као и од турске најезде (1529. Турци овладаше већ и Угарском) умешним одржавањем неутралности своје, Дубровник је вазда за времена

вешто приклањајући главу пред јачима — поред све невоље од првога јачег земљотреса у г. 1520, куге у годинама 1526, и 1529. и пропасти флоте његове у шпанским ратовима г. 1581—1588, — у току XVI. века већ достигао био врхунац својега благостања. Вешто користећи се трговачким уговором, закљученим са Турцима још пре најезде њихове на Балкански полуоток (*Атнаме — Ahtnamé — с Орканом П.* од г. 1365.), Дубровчани умедоше и под самом турском владавином — избегавајући сукобе и плаћајући и сам данак (*Солиману П.*) — очувати и још проширити слободу трговања по српским и бугарским земљама, засновану још у XII. и XIII. столећу.⁸ У половини XVI. века Дубровник је

⁸ Дубровник у XV., XVI. и XVII. веку добија у *капитулацијама* највеће трговинске олакшице на Балкану од Требиња до ушћа дунавскога, тако да свуда Млецима с успехом конкурисати могаше (плаћаше махом само 2% увозне царине у Турску). Дубровник је дакле не само за трајања наше средње-вековне самосталности био, по речима *Ч. Мијатовића* (у његовим „Студијама за историју српске трговине XIII. и XIV. века“ у „Гласнику“), главни комисионар и спедитор српске трговине, већ је и по паду српских земаља (Србије 1459., Босне 1463. и Херцеговине 1483.) умео чак и проширити власт трговине своје, нарочито задобијањем монопола продаје соли из Стонских сланица по турским земљама. Ради олакшице трговања била је за Неретванске трговце г. 1448. подигнута чак и нарочита Стонска Царинарница, која међу тим због кријумчарења би већ 1488. сужена у раду, а 1519. готово и сасвим укинута. Поред соли, Дубровник је у балканске земље увозио нарочито још: свиту (просту и свилену), обућу (опанке

бројио 10.000 домова са 30.000 душа, а на измаку његову и у првој половини XVII. века нарочито се већ одликовао материјалном и духовном културом као и мудрим уредбама друштвеним. Ово доба цветања Дубровачкога (прекинуто потоњим великим земљотресом од год. 1667. којом приликом 5000 душа погибе и $\frac{2}{3}$ града би порушено) породило је и нашега економно-политичкога мисленика Николу Вида Гучетића, који, као што већ рекосмо, у назорима својим у свему на себи ношаше печат културнога препорођаја својега времена. Али док западни економно-политички мисленици његовога доба беху скроз заражени вером у привредну свемоћ новца, дотле ми у Гучетићу сусрећемо сасвим здраве погледе о привредној улози новца, који траже и налазе истину по средини између две заблудне крајности: Аристотелове по којој је новац, као прост знак богатства, једна чисто договорна, дакле вештачка, установа друштвена, и сувремене му меркантилистичке, по којој је новац опет сам предмет и суштина богатства народнога. Гучетић већ јасно увиђа, да богатство народа напротив лежи само у раду и производима његовим а да је новац само израз и један саставни део овога богатства. У времену, дакле, кад апсолутизам и меркантилизам цароваху, политички слободоумни а економски немеркантилни назори Гучетићеви неоспорно и папуче), стакла и барут, а извозио отуд: стоку, жито, кожу, свилу, олово и восак.

у толико више вредности имају. Изузев, као што рекосмо, светски признату вредност Жан Боденових „Шест књига о држави“ (*Jean Bodin: Six livres de la République, Paris 1577.*), у којима се нарочито огледа прелом привредно-политичких идеја онога времена, сви остали књижевни производи из тога доба, а нарочито они у Германији (које је В. Рошер у својој „Историји Народне Економије у Немачкој“ ускрсао, као што је н. пр. један Габријел Бил), не могу се, по исправности назора, ни издалека равнати са Гучетићевима; па чак ни они потоњи из прве половине XVI. века (као *Обрехт, Борниц, Безолд, Фауст и Клок*) не подижу се до висине и правилности Гучетићевих идеја о привреди и политици друштвеној.

Гучетић је писао језиком италијанским, који је у његово доба нарочито почео у школи и књижевности сваким даном у све то јачој мери замењивати дотадашњи латински језик. Све до XV. века службени језик дубровачки бејаше — као и иначе у свој западној Европи онога времена, — латински, а отад измешано латински и италијански. Ма да словенски живаљ, ако не већ и раније, а оно насигурно преовлађује већ у X. столећу, — протекторат млетачки трајао је све до половине XIV. века (последњи млетачки кнез би уклоњен г. 1358. и дотадашња Дубровачка *општина* претворена отад у државу-*републику*) — Дубровник, као веран одсјај италијанске културе, беше ипак наследио, како у држави тако и у школи и

науци, иза и поред латинскога, језик италијански и тек је у песништву најзад прихватио био језик народни. О самој личности пишчевој у стању смо за сада на овоме месту толико рећи, да Никола Вид Гучетић припадале од старине чувеној и одличној Дубровачкој, пореклом херцеговачкој, властеоској породици Гучетића.⁹ Из *Аендинија* (а

⁹ По једном дубровачком запису из г. 1854. (на примерку Лукарићевих „Дубровачких анала“, који се у рукама проф. Др. К. Јурићка налази) од старих властеоских породица дубровачких, које све то више изумиру, *Гучетићи* и *Замане* доселили су се из Хума (da Chelmo di Vladimir), а по другој једној версији опет из Лијевна у Босни. Породица Гучетића дала је државној управи и књизи Дубровачкој повише угледних радника. Под кнезом *Клементом Гучетићем* би г. 1385. донесен знаменити закон о наплати 3% царине на вредност увоза и поново потврђено начело царинске узајамности (реципроцитета) у поступању са страном робом. Поклисар *Лујо Гучетић* утврђује г. 1451. савез са Босном; *Лукине Гучетић* радијаше с успехом на „жутој књизи“ (liber crosseus) дубровачкој; *Маро Гучетић* помиње се као поклисар, који у Сарајеву заједно с Николом Бунићем вођаше преговоре с Ахмет-пашом за време Кара-Мустафине претње Дубровнику; а *Секо Гучетић* носи опет Турцима у Цариград Дубровачки поданак у 25.000 дуката. Године 1684. Дубровник у Бечу заступа *Влађо Гучетић*. Већ почетком XVI века одликују се као песници: *Јован* (за кога *Аендини* вели да је био „један од првих беседника и песника дубровачких“, Стр. 130.) и *Стеван Гучетић* (писац *Дервишијаде*). *Фрањо Гучетић* († 1658. у 80. години) беше одличан музичар, а *Павле Гучетић* опет познат сликар у 18. веку. За *Петра Гучетића* (владика Стоњскога 1551. † 1564.) каже се да је много писао, али

по њему и *Силе Љубића*) сазнајемо толико, да је *Никола син Вида Гучетића*, кога обично зваху још и *Вишковићем* (detto volgarmente *Vitkovich*), поживео 61. годину — рођ. 1549. а † 1610. — да му је фамилија пореклом „из *Засулма или Херцегсва Св. Саве*“ (dalla *Zaculmia* o *Ducato di S. Saba*), да је се одликовао знањем (нарочито силним памћењем) и врлинама тако да је већ у раним годинама, још за живота родитеља му, доспео до највиших јавних положаја („за онда врло

му списи нису угледали света (био је веома учен Сорбонски богослов, те га у Француској и Брабанту зваху: „Portento d'ingegno, Dottor Raguseo, Dottor illirico“). Тако исто у XVII. веку помиње се опет *Павле Гучетић*, као велики зналац језика (прича се да их је знао до 100) сенатор и поклисар у Цариграду († 1660.) Као јавни посленици истичу се у архивама Дубровачким: *Vitus Clementis de Gozze* (кнез Стоњски 1507., ректор 1513.), *Clemens Natalis de Gozze* (1521. члан Великога Вијећа, а 1554. Вијећа умољених, † 1564.), *Ambrosius Marini de Gozze* (члан Вел. Вијећа 1559. † 1570.), *Clemens Blasii de Gozze* (велики вијећник 1562. † 1618.), горе поменути *Ambrosius de Gozze* (владика Стоњски и Требињски † 1632) и др. Међу завештаоцима „*благих дјела*“ (*Orega ria*) дубровачких благодарно се помињу имена: *Марина Борђа* (1543.), *Ивана Вида* (1666.) и *Ивана Марина Гучетића* (1738.) (В. у прилозима расправе *Др. Косте Војновића: „Државни ризничари републике Дубровачке“*, у „*Radu Jugoslav. Akademije*“, књ. 127. 1896.) — Међу савременим писцима истиче се још и *Savino Gozze* (зван *Савко Бендевишевић*, † у Хрватској 1603.), који преводаше трепедије с италијанскога. (Апендини, стр. 233, Љубић, стр. 169.)

редак случај у овој славној републици“ вели по Апендинију и С. Љубић). *Апендини* нарочито помиње старијег пријатеља му *Павла Мануџија* (Pavlo Manuzio), који га на књижевни рад подстицаше, а већ издавач *Aldo Manuzio* хвали му спис о држави у нарочитом поговору А. J. Lettori, који даље наводимо. Папа Гргур XIV. (коме и своје главно дело посвећује) био му је јако наклоњен, а тако исто и кардинал Белармини (коме је опет списе о псалмима посветио), и чијим посредовањем папа Клемент VIII. даде му и титулу *доктора и магистара философије и теологије* — „степен који се онда ретко давао световним људима“. *Апендини* наводи даље, како *Амеросије Гучетић* и *Мауро Орбини* гледају у нашем писцу дубокога научника, *Петар Паликуџа* и *Игњаш Ђорџић* прослављају га, вели, песмом а *Giusto Fontarini* у својој литерарној историји (*Dell' eloquenza Italiana*) за дело му о држави опет вели, да је *скроз научно израђено и по државнике најкорисније написано*. „Ожењен племенитом Аном Гундулићевом (коју *Апендини* на стр. 69. и 231. зове још и Маром и вели, да је и сама била веома даровита и образована) и оптерећен фамилијом“, он неуморно ипак служаше књизи и отаџбини (из списа му већ видимо, да је служио у Сенату и био један од петорице цензора Дубровачких и тек последњих десет година Гучетић се повлачи од јавних послова те последње дане живота својега посвећује готово искључиво науци богословској.

Као савремени му сурадници дубровачки на пољу философије одликоваху се мимо њега још и: *Antonio Medo* († 1600.), математичар и философ, који писаше о метафизици Аристотеловој, као и одличан пријатељ му *Michele Monaldi* († 1592.) који писаше средње философске расправе. (Тако н. пр. „Ирину или десет дијалога о лепоти“, штампано 1599.)¹⁰

У поговору *A. J. Lettori* наводи се нарочито како је овај племић далматински (*Nobile Dalmato*) своју спрему и вредноћу посведочио многим књижевним радовима, који су или већ угледали света, или на којима он још непрекидно ради, па се, мимо *расправу о држави*, нарочито наводе још ови списи његови: 1) *Коментарии на беседу: „De substantia orbis d' Averoe*, и: *Supra propositiones de causis incerti auctoris*“ (О супстанцији света од Авероеса и о узрочности од непознатог писца); 2) *Дијалози о љубави и лепоти*, писани по Платоничарима;¹¹ 3) *Дијалози у четири дана*

¹⁰ В. Appendini: *Storia e letteratura de Ragusei*. Tomo II. Ragusa, 1803. Стр. 66.—70. — и Simeone Gliubich: „*Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*,“ Vienna, 1856. Стр. 167. — 168. — У исти мах помиње се и *Марин Гучетић* као нераздвојни друг Геталдићев (Апенд. стр. 47.)

¹¹ „*Dialogo della bellezza detto Antos, secondo la mente di Platone*“ (Дијалог о лепоти, назван цветом, писан по Платону), као и: „*Dialogo d'amore detto Antos, secondo la mente di Platone*“ (назван такође цвет, по схватању Платонову) штампани су заједно у Млецима 1581. (Appresso Francesco Ziletti). Ови дијалози посвећени су Госпођи

о Метеору Аристотелову (nelle quattro giornate sopra le Meteore di Aristotele); 4) О породичној управи (Governo della Famiglia); 5) Расправа о

Ники Цуцорића која живљаше у Анкони — „di Raguglia“, 1. Априла 1581. — и писани су тако исто у облику дијалога између Цвете Цуцорићеве (која се и сама занимаше књигом и песмом и свој „салон“ отвараше ондашњем духовном племству дубровачком, тако да јој Гучетић преко жене своје Маре Гундулићеве посвети спис свој о метеору Аристотелову — *Апендини* 251.) и Маре Гундулићеве, држаних у башти Гундулића. Мислимо да неће бити згорага, ако из ових дијалога поменемо овде бар неколике главније мисли Гучетићеве. Тако у првом дијалогу он полази са већ класичкога питања: да ли се лепота ствара *мислима, афектима или само природом?* (стр. 2. а) па одговара мало даље, да је у самој ствари божански дух творац сваке лепоте — како у природи, тако и у идејама људским (4. в.) Субјективна лепота ствара се афектима и мислима људским; лепо се осећа на три начина: 1) *увиђа се разумом*; 2) *гледа се очима*; и 3) *слуша ушима* (15. в.) Објективна природна лепота лежи међу тим у сразмерици делова и лепоти боја (3. в.) Срећа није у лепоти (8. в.) као што ни доброта не лежи у лепоти (9. в.) Срећа никад не може лежати у пролазним стварима, већ само у сазнавању божанских врлина, правде и доброте; а највеће задовољство пак лежи у душевном спокојству (нестраховању од невоља живота, болести и смрти; заблудним синовима земаљским предочава слику Данте-ова чистиштва 24. в.) С тога се у животу не треба заносити блеском пролазнога материјалног бића, већ тежити за вечитим, божанским, идеалима (25. а.) Чедност је, вели, први и најглавнији украс женскиња, неопходан као оно вода рибама (30. а), и пречи од сваке лепоте. За своје Дубровчане вели, да у општој допадљивости гледају обично женску лепоту (27. в.) и, као пример чувених лепотица, помиње

покајању писана по псалмима Давидовим;¹² и најзад 6) *Расправа о првим двама главама треће књиге Аристотелове о души*. (Trattato sopra i due primi Capitoli del terzo dell' Anima d' Aristotele). „Књига о породичној управи (или вла-

од покојних Цвету Шумичићеву (за коју вели: да беше на свету ретка, 30. в.) и Маргиту Менчетићеву, а од онда живих: Павлију Градићеву и Цвету Цуцорићеву. Најзад да поменемо још једно вредно место његова суда о слободи људској. У истини, вели он, *људи нису слободни*, нити су господари поступака својих, кад се покрећу чулима, телесним страстима и уопште спољашњим, материјалним, побудама. *Само се за оне радње људске може рећи да су слободне, које из чисто разумних побуда потичу* (20 в.). — У другоме дијалогу о љубави излаже, како, — док се лепота налази у обличју природе, — дотле љубав опет сасвим потиче из људског афекта (2. а). Побуде љубавних афеката могу пак лежати 1) у идеалној тежњи за лепим племенитим и узвишеним; и 2) у телесним страстима (19. в. Идеална је н. пр. љубав према отаџбини, за коју се појединци жртвују, 36. в.). С друге стране има опет љубави из *пријатељства* и љубави из *пожуде* (похоте); прва је обострана, а друга може да буде и једнострана (23. в.). Уопште разликује тројаку љубав: *божанску, хуману и животинску* (23. а).

¹² Религијозна расправа о покајању (или испаштању) угледала је света исте године 1589. кад и дијалог о породичној владавини (лицем на нову годину, под натписом: Discorsi della Penitenza, sopra i sette salmi penitentiali di David, di M. Nicolo Vito di Gozze, Gent. Rag. Venetia, Presso Aldo). Посвећена је папи Сиксту V., те се у посвети нарочито напомиње, како је Дубровник вагда био веран син католичке цркве и под најтежим приликама. Између осталог напомиње се, како је хришћанска сталност и верност Дубровачка била увек по-

давине)“ угледала је света две године раније од главног му дела о грађанској владавини у Млецима, 1589. (Presso Aldo). Посвећена је рођаку му Nicolo Alovio di Gozze и посвета потписана у „Аркађанској вили“

хвално признавата и од стране суседа им: како Херцегства Св. Саве, тако и Краљевине Босанске (così nel ducato di Santo Saba, come nel regno di Bosnia). При свакој навали Турака Дубровник је, са својом сигурном луком и чврстим градом, вазда био уточиште хришћанских светиња, кад год је ове ваљало сачувати од скрнављења османског. Зато су му, вели, босански краљеви и даровали многа острва и велики део територија Дубровачког. — Од *религијозних* списа *Апендини* помиње још и два латинска писмена коментара о *псалмима*, штампана 1600. и 1601. г.; од *философских*: „Opusculum de immortalitate intellectus possibilis“, у Млецима 1580.; као и да је у *рукопису* оставио још: а) латински коментар о књ. I. *Реторике Аристотелове*; б) *Defensio Sacerdotis Andreae Michaelis*; и в) једну *законску расправу* (scrittura legale), коју напољски правници онога времена огласише „come dottissima“. *Апендини*, стр. 69.; *Љубић*, стр. 168. Од *политичких* списа обојица (на истом месту) помињу — поред главног списа му о *држави и породици* — као посебне још и ова два: „Avvertimenti utili per coloro che governano stati“ (Корисне напомене за државнике) и *Apologia dell' onor civile* (Апологија грађанске части). Међу тим оба ова мала списа налазе се као прилози оног примерка главног му дела о држави, који се у бечкој дворској библиотеци налази и о коме стоји забележено, да припадаше приватној библиотеци принца Јевђенија Савојскога. Поред политичких списа налазе се дакле у бечкој дворској библиотеци још и оба дијалога о љубави и лепоти као и расправа о покајању, а остали философски и религиозни списи остали су нам за сада непознати.

му на Трстеноме — „deliziosa Villa di Canosa“, као што вели Апендини, стр. 68. — лицем на нову годину 1589., а израђена је опет у облику дијалога између њега и Стевана Николе Бунића. У посвети помиње, како има већ израђен и „Дијалог о грађанској владавини, који још држи у мраку рукописа својих“ (l'altro del Governo Civile, ilquale tengo nelle tenebre delle mie scritture), а који је држао са Рањиним. (Доцније штампано главно му дело.) У овом спису садржани су погледи његови на приватну, домаћу економију — сасвим по примеру Ксенофонову. Он сматра да су наука и вештина домаће економије од врло велике користи по науку о грађанској економији, јер, вели, ко не уме газдовати у своме дому, тај неће умети управљати ни јавном, друштвеном имовином.¹³

¹³ La Economica Disciplina giova molto alla Civile, стр. 3. (а то исто наглашава већ и у посвети. Ту он излаже, како ваља породицу, као основу друштва, неговати, домом управљати и децу за рад и живот спремати. Из ове књиге нарочито су, по нашем нахођењу, помена вредна ова два места: а) оно где, говорећи о погодбама размножавања породичног, нарочито удара гласом на то, да природну тежњу највећег могућег размножавања видова код човека обуздава разум (обичајима и законима друштвеним, стр. 28.); и б) оно, где се жали, како већина очева више полаже на пуне касе злата и сребра, но ли на одгајивање деце у врлинама „као да се ове дају новцем и каматом купити“, (стр. 76.) Оно што при крају дела (стр. 101—130.) говори о радној снази домаћој (робовима, слугама и најамницима) као и о разним начинима тековине имања, служи у многоме као до-

Прелазећи на главно му дело о *Држави* поменути је пре свега, да је и оно такође писано у лакој облику разговора између писца *Гучетића* и пријатеља му познатог песника, Динка Рањине, (Domenico Ragnina, „витеза од Малте“), писца „*Pjesni Razlike*“ (1536.—1607.) и да је подељено у осам дана (Giornate otto, по примеру стварања).¹⁴ Већ у самој почетку (при првој посети Рањиној) Гучетић вели, како се повукао од светске покварености и вреве у тишину студија својих и одмах надовезује, како би човек — и то не само дивљак већ и образован али међу тим покварен — без закона и власти био дивља звер, па чак и по иљаду пута од ње гори. Наш покварени век вели, уди добрима, а годи рђавима (стр. 2.) Кога не веже морал, тога мора да веже закон.¹⁵ Човек је животиња дружевна и политичка (стр. 1.), којој је Бог дао разум да њиме ограничава телесне страсти и напуна назора његових, изложених у главному делу о држави, што ћемо на своме месту нарочито и напомињати.

¹⁴ Први дан обухвата стр. 1.—60; други: 61.—129; трећи: 130.—178; четврти: 179.—235; пети: 236.—305; шести: 306.—323; седми: 324.—388; а осми: 389.—408.

¹⁵ Рђаве особине и страсти човекове беху повод, вели он, те паметни људи установише законе, којима се зли људи покоравашу из страха од правде земаљске, а добри опет животом својим осталима за углед службе. Стр. 2. — Човекова дивља животињска природа савлађује се у друштву обичајима моралом и законима. Стр. 21. — С тога он човека и зове демоном земаљским (стр. 6.)

гоне. Човек је рођен да се угледа на Бога, (размишљање одводи, вели, човека Богу и спаја га са њиме, стр. 4.) а спољашња природа му је пружена, да је разумом сазнаје и њоме се у животу користи. На тај циљ човеку служе: *разум* и његова неограничена *моћ усавршавања* (посматрањем божанских творевина).¹⁶ Све остало стварање вршено је правом ли- нијом, а само човек (по Тимеу) кружном као најсавршенијом (биље као подлога животињу, а љубоје опет подлога је човеку, у кога је те- лесно несавршенство богато накнађено са- вршенством ума. Отуд, сразмерно према телу, у човека и најјаче развијен мозак. Стр. 4. и 5.). Али је човек међу тим створен и састављен из два супротна елемента: *душе*, која је божанска, и *шела*, које је кварно (по Платону). Душа се угиба под теретом телесних потреба и нагона и само се снажном вољом и прега- лачким радом уздиже до божанства. Поро- дица је основа друштву. Човек је, по самој природи својој, друштвена животиња, како га већ Аристотел опредељује („animal socia- bile e civile“ стр. 9. књиге о држави а 2. књиге о породици); и он се тек у друштву

¹⁶ Прави циљ живота не може никако лежати у задовољавању телесних прохтева, већ само у ду- шевном усавршавању. А зато је преко потребно добро уређено друштво и правилан државни живот. — *Природа се угледа на божанске законе* (стварност на идеале, од којих је овај свет, по Платону, само један недовољан и несавршен отисак), *онако исто, као што се вештина опет на природу угледа* (сваки на оно, што је савршеније. Стр. 9.)

и може да усавршава. Развијенији човек све је дружевнији и обратно човек што дружевнији све је у исти мах и развијенији.¹⁷ Из друштва се бежи само од невоље (тираније). Миран и удобан живот је, већ по речима Аристотеловим, циљ свакога друштвеног и државног удруживања (Стр. 11.). Држава је усавршена заједница (стр. 19.), организовано друштво људско (стр. 9.). Свако људско удружење потиче уопште из два извора: *осећања љубави* и *глади* (стр. 13. и 26.), те је према томе и двојачко: *фамилијарно* (мужа и жене зарад размножавања људског) и *привредно* (зарад материјалног обезбеђења живота људског, стр. 14.). Гучетић нам јасно представља, како се размножавањем породица оснивају нова огњишта, и породица проширује у градове и племена, да се из ових најзад састави најсавршенија заједница људска: *држава*. (Стр. 15—16.) Везе родбинске, пријатељске и душевне (заједничке традиције) јесу природна спона породична и државна; с тога је увек снажнија она држава, у којој владају једне традиције и један језик народни; љубав према отаџбини је пак неминовна погодба опстанка државнога; такву душевну заједницу, која државе одржава, мислио је, вели он, и Платон а не силу и заједницу деце, како нам то Аристотел

¹⁷ Човек је, вели, подобан да се свему научи и бесконачно развије, али то није његова природна особина, онако, као што је тежа особина материје, а ваздушност ватре, већ се даје постићи само *постојаним радом у друштву људском*. Стр. 10.

представља. (Стр. 19., 74.—75, и 112.). Исто као и човек, и државно се уређење развија тек са развитком духа људскога (34)¹⁸

Гучетић разликује, по Аристотелу, два начина домаће управе или владавине: прво *економску*, која се јавља у кућевној, породичној, привреди и животу, у удружењу фамилијарноме, заснованом на међусобној љубави и привредној заједници. На челу породице стоји старешина под чијом влашћу стоје жена (као слабији и несавршенији природни створ), деца и домаће слуге. (стр. 12.). По примеру ове патријархалне економске владавине образована је и државна, из старешинства породичнога развило се понајлак и државно старешинство, оличено у политичкој владавини јачих, богатијих и способнијих. (16.) Други је облик домаће владавине: *деспотски*, који налазимо заступљен у односима привредних власника и подјармљених радника — *господара и робова*. Ова владавина — при свем том што је она постала путем природне неједнакости, физичке и духовне надмоћности једних људи, породица и племена над другима, и била у Старом и Средњем Веку (па задуго и у самоме Новоме Добу) сматрана као једна природна привредна неопходност — није (као што ћемо то и даље

¹⁸ И он, по Аристотелу, наводи, како је држава, као савршенија, и општија, начелно човеку, као своме саставном делу, претходнија т. ј. да је држава, као божанска творевина, од човека увек преча. (Целина је Аристотелу вазда виша и преча од делова. 21.)

још видети) ни у колико налазила његово одобравање, пошто је и његов Дубровник био међу првима који (већ 1417. г., дакле пуна четири столећа пре инглеског *Anti Slavery Act*-а) донесе закон противу трговања робљем.¹⁹ Гучетић у добу оскудице јачих природних мотора (нарочито парне махине) и сам, као негда и Аристотело, осећаше, како тешке и сурове механичке послове природно у друштву морају да врше духом слабији, знањем и образовањем неспремнији. Исто, вели, као што душа телом влада, тако и духом јачи владају слабијима. (25.) *Роб је живо оруђе* (*instrumento animato*)²⁰ и може бити од две руке: по природи или по закону. Робови су, вели он даље, зато ту, да *друге мртве инструменте покрећу*, те напомиње одмах, како се под робљем уопште разумеју у рату заробљени или пак купљени људи, а никако слуге и најамници, који су слободни; као и уопште да племенитост никако и не лежи у крви, већ једино у јачем и образованијем уму. (Стр. 25).²¹

¹⁹ Наравно да је слободно било Дубровчанину купити роба, али је овај већ тим самим ослобођавао се ропства и претварао на Дубровачком земљишту у слугу и најамника. „У Дубровнику, вели Војновић, нигда није било ропства, нити кметова прикованих земљи“. Dr. Kosta Vojnović: „Sudbeno ustrojstvo republike Dubrovačke“. „Rad Jugoslavenske Akademije“. Књ. CV. Zagreb, 1891. Стр. 118.—119.

²⁰ *Servus est animatum instrumentum*, по Аристотелу.

²¹ Поред све природне неједнакости људске, која се и у друштвеном животу неминовно огледа,

Ова природна потчињеност господара над робовима у *деспотској владавини* није међу тим никако истоветна са *политичком*, која је куд и камо племенитија, пошто је у њој човек слободан, или се бар претпоставља, да треба да је слободан грађанин. И као год, што је деспотска владавина у основи својој различна од економске, тако је и ова, економска, са своје стране опет различна од политичке, јер у *економској влади и заповеда један*, као глава породице, а у *политичкој махом више њих изабраника државних*. (33—34.). Вештине *произвођења* (*fabricar*) и *владања* (*governar*) у основи су међу собом различне (36), јер док она почива више на потчињености, дотле се ова мора заснивати на једнакости и равноправности. С тога и јесте најтежа ствар добро и разумно владати. (Стр. 36. и 289)

Рад је извор богатства, приватнога и народнога, па био то рад ловачки, рибарски, пастирски, земљоделски, занатски или трговачки. Природа даје само сирова добра, а рад људски их тек прерађује и дотерује. Док се све остало животиње храни *инстинктивно*, дотле једини човек врши све своје привредне радње *смисљено* (38.) На привреди људској подиже се и кућа и држава тако да је од привреде у многоме онда зависан и сам политички живот (46.). Економија му је наука или боље

Гучетић је ипак одсудан противник сваке ропске потчињености — слабијега човека, као и жене. Стр. 14. и 30.

рећи вештина о набавци животних намирница, и, вели, природна је исто онако, као што је природна и сама имовина и слободна употреба њезина. (38.—39.) Има, вели, мишљења, да земље не треба да су приватна, управ породична, већ општа друштвена својина; и такво мишљење и Аристотело погрешно подмеће Платону. Међу тим, вели, *неопходно је потребно, већ ради самог одржања породице и привреде људске, да својина буде приватна.* (Governo della famiglia, 117.) Појаву новца у друштву људскоме Гучетић објашњава чисто природним путем (сасвим насупротив Аристотеловој заблуди: да је новац чисто договорна вештачка људска установа). Људи, вели он, чим су почели да оснивају разне градове и државе и да насељавају разне покрајине, једне од других удаљене, природно су — већ према самој различности климе (ваздуха и земље) — производили на једној страни једних производа и сувише, док их је на другој страни недовољно било. И с тога зарад уштеде у преношењу и трампи самих производа за производе (непосредно), *људи већ по самој невољи морадоше прибећи употреби новца* одвајајући продају од куповине. (Стр. 40.) Сам пак предмет и облик новчани наравно да није природан, већ један чисто вештачки производ, који је ум људски одабрао и израдио. Испрва се на меру примало злато и сребро при куповини и продаји производа, при исплатама као и размени новаца, па је тек доцније, зарад веће олакшице и сигурности, придобило и

само *ковање новца*. Тако у његово доба и *перпера* и *дукат* беху чисто рачунски дубровачки новци, поред искованих фолара, солда и грошева од бакра и сребра.²² Ради још веће олакшице при ондашњем несигурном и мучном пошиљању металнога новца, као и зарад разно исковане вредности новца на разним странама, прибегло се најзад и самој *ушотреби ушаница и меница* (*modo di cambiar per lettere, et per alcune altre simili strade. 40.*) Нарочито пак удара гласом на то, да *новац и богаство* никако нису *истоветне ствари* *Новац сам по себи није богаство* (ту и сам, по Аристотелу, износи ону познату басну о лакомоме Мидасу, Краљу Фригијскоме, који је најзад, поред злата, у које се све ствари око њега претвараху, од глади скапавао), *већ само у друштву признати знак* (представник) и *израз богасица*, пошто се богаство у самој ствари састоји у намирницама. (41.—42.) У обичном говору и схватању каже се, вели он, да су богати они, који задоста новца имају, али

²² Предлог од г. 1568., да се кује перпера у вредности од 12 гроша и полуперпера од 6., би због оскудице сребра (услед турске најезде и обуставе радова на најважнијим балканским мајданима) у Сенату одбијен. 1521. и 1532 г. наређује се ковање сребрних гроша — 40 у дукат — али сам дукат ипак не би искован, већ и даље остаде нов рачунски новац све до г. 1720. Ресупиа (под којом Гучетић разуме међународни новац — у оно доба, због честога фалсификовања новца, махом *рачунски новац*, као н. пр. Хамбуршки Bank-Marko) много је универсалнија од динара или монете (кованог новца) Стр. 43.

све то богатство вреди само у друштву, у коме се тај метал (или пак упутница његова) као новац признаје и где се производи за новац набавити могу. Као што се отуда јасно види, Гучетић подједнако сузбија дакле обе заблуде: како Аристотеловску о чистој конвенционалности металнога новца, тако и савремену му меркантилистичку, по којој опет у новцу право богатство лежи.

Гучетић разликује знање људско о набавци животних намирница од знања или вештине простог умножавања новца. Крајњи циљ свеколике привредне делатности људске јесте што савршеније подмиривање разноврсних културом проширених потреба живота људскога при чему је новац само посредник размене и мерило вредности. Круг животних потреба, ма колико он широк био, ипак је вазда ограничен; потребе се дају заситити. Према томе је и „*pecuniativa* (или како је он још зове и *pecuniaria) commutativa*“ — т. ј. набавка новца (продајом) зарад набавке намирница (куповином), — у самој ствари ограничена, како пожудом тако и обимношћу својом, док је међу тим она друга, која новац зарад самога новца набавља и коју он зове „*pecuniativa numularia*“, неограничена пожудом и обимом својим — дакле ненаситна. (43—45.)²³

²³ Набавка новца, коју зовемо *нумуларном*, вели он, бива у приватној привреди: *разменом* (новаца разнога кова) и *давањем новца под интерес* или пак *наметима* (порезима и разним дажбинама) у јавној, државној, привреди (поглавито „*per via di Cambij o di Censi*“, Стр. 40.).

Према томе он разликује даље и „*Iconomica pecuniativa*“, под којом он разуме сваку набавку новца производима (или услугама) и куповину производа (или услуга) за новац, од „*Iconomica numularia*“ т. ј. од просте зараде новца новцем (сарафлуком, зеленашењем и т. д. Стр. 45.). Болесна грамзивост за новцем, која никаквих граница више не познаје, деморалише човека и, кад јаче размере у друштву и држави заузме, постаје чак и целини опасна. (саможивост, која јавне интересе посебнима заоставља и жртвује.) Таква је, вели, фатална природа жеђе новчане (и у потврду тога наводи речи песника Хораџија: како жудња за новцем увек расте са множењем новца — *Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit* — као и Данте-а: *E dopò il pasto ha più fame che prima* — како је по обеду још гладнији, но ли и пре њега! (Стр. 44.). Новац се истина мора у друштву тећи и чувати зарад обезбеђења живота људскога, али никако не сме постати циљ људског живота. Међу тим, признајући огромну важност јавног ерара (финансија државних) по опстанак и развитак свеколиког живота државног, он већ овде напомиње: како они, који државом управљају, морају у много јачој мери новац штедети, од оних, који породицом рукују. (44—45.). Прелазећи на питање о умесности и оправданости камате, Гучетић — сасвим у духу онога времена, у коме се кредити даваху поглавито у невољи, услед чега каматници дављаху сиротињу — одлучно противу ње војеваше доказујући, како је и неприродно

и неправедно, да мртав новац сам по себи новац рађа, „као оно земља биљке, или животиња животиње“. Неприродно је, и противно и људским и божанским законима (отуд забране камаћења у Старом и Новом Завету), да, *чисто по разлогу времена, а без икакве властите опасности и труда*, новац сам себе умножава.²⁴

Са гледишта привредног живота трговачке републике дубровачке (која у највећем цвету својему држаше свега 450 □ миља, од којих се једва четвртина могаше обделавати) Гучетић се природно понајпре осврће *трговини*, као оном привредном занимању, које новац у земљу довлачи. Набавка новца, вели он, врши се на три начина: а) *поморском пловидбом* (трговачком флотом); б) *сувоземним преносом* (колима и коњима); и в) *домаћим прометом* (трговином у месту). Привредне радње, које пак уопште трговину изазивају и преко ове новац у земљу довлаче, јесу у самој ствари: *занати* и *пољопривреда*. (Стр. 51.) За успешан развој сваке привредне радње ваља имати и *знања* и *искуства*, за трговину, исто

²⁴ — perche un danaro genera un' altro danaro, col tempo solo, senza pericolo e fatica, e contra il giusto“. Стр. 47. — Каматник (Usuraio) је, вели, сваки онај, који динар динаром умножава, као да динар сам по себи некакву виталну снагу рађања у себи крије. Стр. 46. — Јеврејима је само изузетно дозвољена била наплата новчане накнаде *према странцима* (Кананцима и Јегипћанима (48.) Најзад и опет напомиње, како срећа никако и не лежи у уживању, већ напротив баш у савлађивању прохтева. (49.).

као и за занате и пољопривреду.²⁵ Ко хоће трговину зналачки да води, мора добро познавати разну робу, разне цене и погодбе преноса. Највише искуство трговања је пак да, као год што изобиље обара цене, да их исто тако опет оскудица повишава („come l'abondanza avilisse il prezzo, così la carestia lo ingrandisce“ — дакле потпуно формулован закон понуде и тражње. Стр. 52.).

Пред крај прве главе разговора Гучетић већ одмах поклања нарочиту пажњу државном устројству, као основној погодби сваког успешног и правилног друштвеног развијања. У фамилији се влада по обичајним законима, а у држави међу тим по законима друштвеним. Они, који земљом владају, морају увек бити ограничени законима земаљским. У монархичним земљама најгори су владаоци незналице а међу тим пакосници (54.). Владар у држави мора пре свега имати мудрости, мора бити умерен и уздржљив, моћан али и праведан. (57) При крају књиге у својим „напоменама, корисним онима, који државом управљају“ (под натписом: „*Avertimenti utili per coloro che governano stati*, на броју њих 222.) он нарочито наглашава, како су три поглавите

²⁵ Као најбољу књигу за изучавање трговине препоручује већ наведене „четир књиге о трговини del nostro Benedetto Cotrugli“ (51.); за земљорад: Стефана и Гала (пored класичких писаца 52.). За занатлије на доцнијем једном месту тако исто вели, да треба да имају *искуства* и да се у своме раду на *вештину* угледају (као ова са своје стране опет на природу. Стр. 59. и 180.)

погодбе народнога напредовања: *богаство, мир и правда*; за *владаоца* пак вели да му је пре свега другога потребно ово троје: 1) *да је праведан и моралан*; 2) *да воли народ, којим влада*; и 3) *да му је власт, којом управља, вазда саобразна закону*. Владалац, који жели, да га народ његов поштује, мора сам пре свега бити честит и праведан. Јер ништа не руши тако ауторитет државе, као кад сам владалац законе земаљске не поштује. Образовани, а међу тим покварени, *владаоци* гори су и опаснији и од простих, а поштених, незналица. Боље је вазда да државом управљају и недовољни закони, но ли баш и добри људи али без закона, јер су *закони прави темељ државе, рада и слободе*.

Други дан разговора Гучетић поглавито посвећује питању политичке и економске једнакости и равноправности грађанске. Унаточ Сократовско-Платоновском идеализму о једнакости имања, спреме и способности, као најбољој залози мира и напредовања државног, Гучетић, у наслону на Аристотела, истиче саму *природну неопходност разликовања, као неминовне погодбе сваке друштвене борбе и напредовања*. Само трвење и такмичење развија људе и народе. Увек су напредније оне државе, где има више разних способности људских, јер је различност саставних делова обележје сваког органског савршенства. (Потоње Гетеово начело — стр 63). „Савршенство државно, вели он изреком, не долази од множине сличних, већ напротив баш раз-

личних лица“. Мора нас бити од сваке руке у саставу друштвеноме: једни су подобнији за вршење јавних послова; мање спремни и способни за механичке, а спремнији и способнији опет за више умне радове. Већ сама природа није људе једнаке дала; неједнакост није дакле само имовна, већ је и лична (а ова и јесте поглавити узрок оној првој) и с тога нас увек мора бити нижих и виших у саставу друштвеноме. Већ у самој породици послови се расподељују према разној природној склоности мушкиња и женскиња²⁶ и разним способностима људским. Распоред друштвених радова врши се дакле у главном већ према самој природној различности људској, — природној неправди, коју је потоње насилије јачих међу тим чак и узакоњавало (подела у разне сталеже). На различности занимања људског почива и сама држава (они, који су добри лекари, не могу бити и добри војници, ни трговци у исти мах и добре занатлије). Сами радови усавршавају се тек овом *деобом радова*, јер вели, онај, који разнородне послове врши, понајчешће греши. С тога комунистичка држава не може никад бити напредна и савршена, но ће увек боља бити она држава, у којој су грађани различнога стања и занимања. (Стр. 63.). Човек се већ по при-

²⁶ Тако је н. пр. вештина ткања најприличнија женскињу. Стр. 102. — И он, по Аристотелу, сматра, да прости чисто механички радови не приличе потпуно слободним грађанима, — и отуд робови, слуге и најамници. (Стр. 393.).

родном нагону самоодржања вазда више брине о својим, но ли о јавним пословима, те је с тога преко потребно и нарочито неговање и васпитавање омладине у духу јавних послова. (63.). Одсудно је међу тим противан свакој друштвеној заједници деце, пошто се из породичних крвних веза развијају тек и све племенске и народне везе узајамности (без родбинских веза било би и мање љубави и више зала међу људима. Стр. 63.) С тога су увек најснажније државе, у којима владају једне традиције и један језик. И као што је одсудно противан свакој заједници имања и жена бранећи установу својине и породице, — пошто без својине не би било ни правога рада, а без породице опет ни праве међусобне љубави међу људима — исто тако налази да се ни занатски радови не могу комунално да врше. (73.)²⁷

Али, колико је год немогућна једнакост спреме и имања међу људима, толико је с друге стране опет преко потребна *грађанска једнакост* у правима и дужностима пред законима земаљским. Држава је све сигурнија, вели он, што грађани њени више и јаче учествују у јавним пословима. Свак у држави треба подједнако да има право своје, сиромах

²⁷ Признаје међу тим, да ипак није згорега, кад у држави има и извесних јавних занатлија (мајстора), који за јавно добро и корист раде, као што је то, вели, од старине било у далматинском граду Епидамну а данашњему Драчу, где су занати јако развијени били. Стр. 83.

као и богат, племић као и сељак и свакоме да се подједнако деле, како заслужене почasti и награде,²³ тако и казне. Праведно досуђивање награда и казни свакоме држављанину он назива „*аритметичком правicom*“, коју (по Демокритовој речи) свак у држави мора ценити и поштовати. (Стр. 65.) Заштићени интереси живота и правде јесу, поред националних веза једнога језика и једних традиција, најјачи извор грађанске љубави према отаџбини, а ова са своје стране опет неминовна погодба државе. (277). Гучетић живо осећаше, колико правда држи земљу и градове, те с тога њоме и тумачи трајност најбоље уређених држава Старога и Новога света, па између осталих и Млетачке републике, по примеру које је, вели, и Дубровачка уређена. (Стр. 65.)

Имовна заједница, вели Гучетић, може, уопште узев, бити од *три руке*. Један је облик имовне једнакости онај, где су земље истина подељене у личне, фамилијарне, својине, али су производи заједнички, општи (као што је тога бивало погдегде у Старој Грчкој). *Други* је облик заједнице, кад су земље заједничка својина и заједнички се и обделавају, али се производи од земље деле према потребама свакојега (као што је то било у варварско, племенско, доба.) *Трећи* је

²³ На једном доцнијем месту (на стр. 121.) нарочито напомиње, како држава треба у јавне службе да припушта и богате и сиромаше — али увек поштене и спремне.

облик кад су и земље и производи подједнако општа, заједничка својина, што је нарочито Сократ заступао, а Аристотел с разлогом сузбијао. (Стр. 66.) Лична својина земље увек баца више прихода од општинске или државне, „јер је, вели Гучетић, сасвим природно, да се људска природа вазда боље задовољава личном својином, и јер ју увек са више вредноће и преданости негује, но ли општу“. (Стр. 67.). — Сократ је међу тим хтео, да и свака власт у држави буде општа, заједничка,²⁹ али, ако управна власт практички и не може да буде у рукама целине, свакојачко је боље да је она увек у рукама изборника народних, но ли вечито у једнима (једнога човека или незнатне мањине), јер је то увек по целину опасно. У осталом нису ни једнаке државне уредбе за све народе; законодавац мора при стварању закона и уредаба земаљских вазда и пре свега другога имати на уму ове три ствари: а) величину земље (и приступност њезину); б) прилике и особине становника; и в) положај и расположење суседа, са којима

²⁹ По Сократу најбољи је састав државни онај, који као „политичка симетрија“ произлазе из борбе тираније и народа, где народ обуздава вољу власника, а ови опет демагогију масе. Али отуд, вели он, проистичу ипак вечите борбе и немири, као што се то показује и у Боденовој и Ботеровој држави. Сузбијајући у самој ствари комунистичке идеје Сократове, Аристотел их за Платонове узима, док међу тим, вели, Платон никад није мислио физичку, већ само духовну заједницу деце, а још мање заједницу жена (*Inter amicos omnia communia!*). Стр. 74. и 77.

се у додир долази (од чега и број војске зависи. Стр. 72.). — Гдегод се власт за дуго време појединцима поверава, ту се народне владавине врло лако у монархије претварају. У потврду овога правила он, између осталог, нарочито наводи пример самога Дубровника, где је, вели, испрва, док кнежевска власт дуже времена трајаше, гордост и самовоља многих кнежева (који се испрва *prior*-и и *comes*-и, а тек од 1358. г. *rector*-и зваху) већ несносна бивала, па додаје како је то „*најсвештији закон*“ у Дубровнику и „*права среќа*“ за републику, што кнежевска власт само месец дана траје, тако да, вели, са брзом променом плашта морају одмах већ и своју често несносну ћуд да мењају. (Стр. 70.—71.).

Државе могу бити велике: *простором* и *насељеношћу* (349.—350). Међу тим, колико је гушћа насељеност корисна, толико опет сувишно множење људства може да постане чак и опасно; пошто сувишно размножавање може чак и богате народе да осиромаше, а у сиротињи се, вели, *порађају* поглавити нереди и потреси друштвени „јер кад човеку недостају најпотребније ствари, он је онда готов да отима, краде и убија, само да свој живот одржи“. (73.) У даљем току разговора дотиче се и питања о величини грађанских имања и налази (по Аристотелу), да је по одржање и напредак државе најкорисније, кад је у земљи *средњи шталеж* најмногбројнији, пошто, како сувишно богатство, тако и пука сиротиња, кваре човека (физички

и морално; дакле: „*santà mediocrità*“ и овде најбоља). Под осредњом пак имовином он разуме ону, која грађанима пружа могућности, да се културно развијају и усавршавају и у којој они налазе живог интереса, да своју отаџбину од туђина бране. (Стр. 81.—85.) При крају (међу „*avertimenti*“-ма) додаје к тому још нарочито, како су људи средњега стањежа највише одани отаџбини својој: *сувише богати мучно се покоравашу властима и уредбама земаљским док је сиротиња оних са њима махом незадовољна.* — На једном месту он се као да већ прибојава и сувишног досељавања сељака у градове, који их привлаче, па, вели, како сељацима ваља чинити, колико се год може (хвалити сеоски начин живота), само да остану изван градских зидова, а никако не порађати у њих жељу, да живе градским животом, јер је то, вели, по села штетно а по градове опасно. (73.—74.) Ограничавање људства у држави законима налази међу тим да није никако умесно. Тако вели: „Хиподам из Милета узаконјаваше, да ни један град не сме имати више од 10.000 становника. Уз то пристајаху и *Аристотел* (у 7. књизи) и *Плато* и *Мор*, као да се природи даје заповедати“ (број деце прописивати. Стр. 87.). Много паметније од тога, вели, поступао је међу тим *Коринтски* законодавац, који, бојећи се сувишнога људства, забрањиваше у граду подизати нове радионице. Примеру овоме, по казивању *Жана Бодена*, следоваху и у *Француској*, где краљевским едиктом од г. 1548.

би такође забрањено подизати нове радионице у предграђима париским, пошто већ не беше другога излаза, до или прогонства или пак оснивања нових насеобина. (Стр. 88.).

Политика је, вели Гучетић, *практичка наука* (Стр. 93.), а практика живота у историји држава и народа показује нам, да друштвени живот мора пре свега почивати на мудрим и целисходним законима и уредбама. Закони ваља да су што трајнији и с тога треба бити веома обазрив с увођењем нових закона. У „*напоменама*“ поставља то као правило: да пре свега закони земаљски треба да су саобразни природи и снази грађана; заштим да у свакој држави мора имати извесних законских установа, које не могу више подлежати дискусији, шако да је боље чувати старе, па ма у нечему и оскудне, законе, но ли их често новима замењивати. Променљиви закони јесу у самој ствари установе друштвене (94.) *Умерености* (као последица мудрости и увиђавности) и *знање* подижу тек морално човека и с тога би готово понајбоље било, кад би, по Платоновој жељи, мудраци нешто могли не само науком већ и земљом управљати. Хвали уредбе Дубровачке, које су у свему прилагођене природи и потребама народним. Дубровник се послужио искуством Млетака, прихвативши мудре уредбе његове и допунивши их према својим посебним приликама. Нарочито напомиње, како се у Дубровнику никаква тражбина ни предлог не могу подносити „*Вијећу умољених*“ (Consiglio di Pregati), док нису

претходно били пред дванаесторицом „Малога Вијећа“. (dodici di minor consiglio. Стр. 95.).³⁰

³⁰ *Зелена књига* (Liber viridis, која обухвата раније изворе до 15. столећа, док се *жута књига* — liber crosseus — простире опет на време од 1400—1803.), вели *Војновић*, показује нам дивну слику, како закони и установе Дубровачке нису прости накалемци, „него црпљене из живих потреба народа, из опажаних мана, из искушаних невоља, из нових стечевина крвавом муком и окретном вештином прибављених“, тако да историја Дубровачка може са те стране послужити као права *magistra vitae* свим мањим словенским народима. Dr. *Коста Војновић*: „Судбено устројство републике Дубровачке“. „Rad Jugosl. Akadem.“ књ. 105. Zagreb, 1881. Стр. 106. — *Вијеће умовљених* (Consilium Rogatorum, Il Senato de' Padri) беше — после *Великога Вијећа* као суверене власти састављене из пунолетне старе властеле — друго најважније тело у држави, састављено из 11 мало-вијећника, 5 провидура (чуvara правде), 12 судија 6 кривичних и 6 грађанских), 3 надзорника вуненог обрта и колегија *двадесетдеветорице* — свега 60 чланова, којима се у раду придружује и ректор (кнез), као глава и члан Малога Вијећа (са њиме дакле 61). Његова је власт, како вели *Лукарић*, огромна, јер је он апелација за све; он одређује данке (tributi), царине, трошарине и таксе (le gabelle i diritti), и, према појављеној потреби (quando domanda il bisogno), удара и порезе (mette le taglie) и уопште рукује свима најважнијим пословима државним. Мало пак *Вијеће* (Il Consiglio Minore), састављено из Кнеза и једанаесторице из најстаријих властeosких породица, *извршна* је власт у држави, која државу у свему представља и њоме влада. Испочетка је Мало Вијеће вршило и судску власт (г. 1448. би установљен грађански, а 1459. и нарочити кривични суд) а до г. 1424. вршило и сам избор Сената (отад пренесен на Вел. Вијеће). B. Giacomo di Pietro Luccari: „Copioso ri-

Дубровник је, вели он доцније на једноме месту (стр. 284.), по примеру славних Млетака, на Јадранскоме мору тако мудро устројио своју државну управу, да ево, вели, 900 година, како се наш град држи у грађанској слободи под непобедном властелом, у свима како повољним тако и неповољним приликама.³¹ Зарад општега друштвеног одржања држава је и власна и дужна, да добро мотри чак и на сам приватан живот грађана, и у томе погледу, поред добро уређенога домаћег и јавног вас-

stretto degli Annali di Ragusa“. Ragusa. 1790. Стр. 261.—263. Док је Велико Вијеће краљевало, дотле је Сенат (Вијеће Умољених), састављен из цвета властеле по годинама знању и искуству, у самој ствари владао. Док Веље Вијеће (Maggior Consiglio) оличаваше суверенство државно и власт законодавну, дотле се у Сенату огледаше мудрост управе државне. В. Др. *Коста Војновић*: „О државном устројству републике Дубровачке“. „Rad Jugosl. Akademije“, књ. 103. Загреб, 1891. Стр. 33. и 54.

³¹ Унаточ државама које се силом оружја држе, (као што н. пр. у Староме свету бејаше Шпарта) Дубровник се напротив, вели, поглавито одржава *скромношћу* и *трпеливошћу* својом. Стр. 113. Ова „гипка латино-српска општина“ (као што ју згодно назва *Др. Лујо Кнез Војновић* у својој занимљивој студији: „Дубровник и османско царство“. Београд 1888. Стр. 4.) умела је, не само за трајања српске државне самосталности, успешно конкурисати са Млечима и Ђеновом, већ под Турцима још и боље осигурати се, а поглавито са разлога: што бејаше Турцима политички потпуно безопасна а међу тим трговачки преко потребна, пошто и сама говораше на Балкану најраспрострањенијим српским језиком, који у 16. веку и саме владајуће турске кругове захватио бејаше.

питавања, нарочито је важно пазити на то, да женскиње у друштвеноме животу раскоп не развија, већ да је чедно и фамилијарно, пошто жене — споља разметљиве а у кући својој неумерене, — постају, не само по фамилију, већ и по саму државу опасне (стр. 100—101) Отуд, вели, и оне уредбе о ограничавању мираза — колико зарад сузбијања самога женског лукусуза, толико баш и у циљу одржавања породичних (а нарочито властеоских) имања. Тако н. пр. помиње како у Дубровнику постоји нарочити закон, по коме се женскињу не може у мираз давати више од иљаде дуката (т. ј. примећује на то Рањина, не може се више писмено завештати, а већ примити из руке у руку може се кришом и више!) У осталом већ г. 1423. би донесен у Дубровнику закон, по коме нико не сме у прђију дати ни примити више од 2300 перпера (укупне вредности у новцу и опреми), што свакојако не беше мален износ у онг време; а г. 1446. би ова укупна вредност мираза повишена и на 2600 перпера. Законом овим ишло се поглавито на то, да се властеоска имања у мушкој линији очувају и с тога је он и важио само за Дубровчане, (а не и за туђинце који у Дубровнику живе).³² Гучетић том приликом напомиње и ордонанс францускога краља Карла IX., по коме ни једна удавача није могла носити више од

³² Војновић: „Судбено устројство републике Дубровачке“. Чак се и удовицама, као лакомисленима, отежавало отуђивање имања. Стр. 138.

12.000 динара мираза, као и едикат Карла V. по коме је то важило чак и за владалачки дом француски. (104—105.)³³

Једна од најважнијих државних брига Средњег Века била је, као што је познато, снабдевање народа довољном храном за случај рата и неродице, а због природних и царинских саобраћајних незгода (лоших саобраћајних средстава и тешких царинских намета не само на границама државним, већ и међу појединим покрајинама земаљским). Ову најосетнију потребу задовољаваху, вели Гучетић, у Старом свету (у случају рата) државна имања (*vectigales agri, ager publicus*), која у исти мах и главни финансијски извор јавног ерара бежаху (у случају неродице пак држава и сама морађаше храну набављати и народу делити). На исто тако и у нових народа државне домене беху поглавита привредна резерва а у исти мах и главни финансијски извор прихода државних, и с тога је Гучетић мишљења, да државе, које задоста јавних земаља имају, треба увек један довољан део њихов за потребе целине да задрже, као што је то, вели, наређивао још Хиподам из Милета; док опет онде, где је земљишта и хране домаће мало, као што је н. пр. то случај у Дубровнику (на било

³³ *Жан Боден* исто тако напомиње ова ограничења у давању мираза: у Млечима на 2000 дуката, а у Француској по наредби Карла IX. на 10.000 ливара В. Ј. Bodin: „*Les six livres de la République*“. 1577. књ. V. Стр. 813.

Luka Celović

то, вели, услед неусудности или небриге наше), једина помоћ може лежати у томе, да се вазда на време са стране добаве и очувају резервне готовине најпотребнијих животних намирница, којима ће се народ у невољи изхранити моћи. И баш с тога, вели, што је дубровачко земљиште тако стешњено и оскудно, тако да га је и за саму обичну приватну потребу мало, све јавне земље, — „по примеру старих *campi vectigali*“ —, уступаху се јавним надметањем оним приватнима, који највише понуде, а ти су обично, вели, опет тако саможиви, да се на јавне интересе слабо кад и базирају. (Стр. 98.). Из историје Дубровника знамо, да две најважније привредне бриге државне беху: неговање тако званог „*вуненог обрша*“, зарад одржавања и унапређења домаће израде свите, коју је Петар Пантела у Дубровник пресадио, и за коју се вуна нарочито из српских земаља увозила, а свита опет поглавито за њихову потребу извозила;³⁴ и друго:

³⁴ За Славонију и Рашку, вели *Лукаркић*. У организовању домаће производње свите Дубровник је у свему следовао био примеру Флоренције. У циљу што успешнијега промета вуне и свите би г. 1490. (дакле већ одмах, чим је *Pietro Pantella* вештину ткања у Дубровник пренео био) уведен и нарочити надзор државни и зарад тога установљено било и нарочито *надлештво вуненог обрша* („*Il Consiglio dell' arte della lana*“, *officialis artis lanae*). *Luccari* стр. 271. Фабричарима свите даваху се државни зајмови у суми до 2500, а доцније и 6000 дуката уз обвезу, да израђују „сто печа свите на годину“. Год. 1530. Никола Лукаркић уводи чак и само ткање свилене свите.

снабдевање града храном, ради чега се чињаху не само све могуће олакшице за увоз и промет жита (тако н. пр. умерене царине — највише 9 фолара на 100 стара жита —, које се уопште и наплаћиваху само на оно жито, које је већ продато, те се из јавних магацина извозило, као и сузбијање препродаваца и спекуланата), но се крајем Средњег Века (г. 1431) установише и нарочите јавне државне житнице, а већ г. 1453. установљава се чак и нарочити државни надзор над *житним обртом* (*Li tre Massari — massarii bladorum* — које сенат између се бира)³⁵ Наши па-

³⁵ Дубровник је на свом уском и маленом земљишту (Стон, Пунта, Приморје и Њонави) производио задоста лимуна и маслина, мало вина, а врло мало жита, и с тога се већ од старине помагаху трговци, који храну добављаху, и заведоше јавна слагалишта, у која грађани и туђинци могаху слободно, а под јавним надзором, товарити и држати жита, сочива и брашна на продају. Нарочити чиновници водили су о свему тачне књиге и рачуне, а јустицијери (о којима ће доцније бити речи) мотрили опет на исправност мера и добру каквоћу робе. В. у *Војновића: Судбено устројство* (у времену 1358—1460) Рад, књ. 105. Стр. 124.; затим и други му чланак (који обухвата даљи период од г. 1460—1667), у „*Раду*“, књ. 114. од г. 1893. Стр. 183—184. и најзад „*Царинарски систем Дубровачке републике*“, опет у „*Раду*“. књ. 129. за г. 1896. Стр. 105. — *Лукарић* пак наводи, како је Дубровник потребовао на 80.000 стара — *modiorum* — шенице годишње, сем другога жита и варива. Храна се, исто као и друге важније сировине и руде, највећим делом увозила из балканских земаља. Но за случај неродице или рата, Сенат је ипак подигао био *дивне житнице под земљом*, под-

метни стари, вели Гучетић, прибирали су повеће количине хране (а понајвише пројинога брашна) и чували их врло брижљиво у *рупама* (Fondaco, fontice),³⁶ где су се по 10 и 15 година добро одржавале, да у случају глади и невоље сиротан народ исхранити могу (Стр. 98.).

Трећи дан разговора са Рањином посвећен је највећим делом питању о најбољим политичким погодбама привреднога развијања. У држави пре свега потребно је сложити приватне интересе са јавнима (о томе има и нарочита напомена међу *avertimenti*-ма.). Држављани морају осећати и налазити у државноме устројству заштиту својих оправданих приватних интереса. Али ови посебни интереси никад не смеју нарастити толико, да постану пречи од јавних, и кад ови у питање дођу. С тога се у земљама, где је сувише развијена пожуада за добићу, мало бриге и води о јавним пословимз; а најгоре је наравно онде, где новчана грамзивост и лако-

земне амбаре, у којима се резерва у храни чувала. У овим јавним слагалиштима морало је увек бити задоста хране и уља, а најмање бар толико, колико Дубровнику требаше за две године. (Помиње како је, поред поменутих Massari, доцније створено било чак и нарочито надлештво: *L' Ufficio dell' abbondanza*). Lussari. Стр. 280—281. Држава је дакле и сама храну набављала и за случај невоље народу по утврђеној цени продавала и делила. Год. 1434. бише установљена четири слагалишта уља.

³⁶ Остаци на местима ових подземних амбара зову се и данас у Дубровнику *рупе*.

мост сасвим овладају. (143.). Најтеже је оно стање у држави, кад осиромашена маса изгуби сваки интерес за јавне послове, а обесни богаташи међу тим стану се опет грабити о службе државне. (150.—151.). Говорећи о сиротињи, као о једној голомој опасности друштвеној, он разликује *сиротињу по властитој кривци* од *сиротиње по невољи* и вели, да само ова последња заслужује јавне пажње. (123.) Затим излаже разне облике државне управе: демократску, олигархијску, аристократску и монархијску (према схватањима Аристотеловим и Платоновим). У почетку четвртога дана разговора он нарочито удара гласом на то, да државник и законодавац морају пре свега из основа познавати државу у друштвеноме саставу њеном (више и боље све саставне делове њезине, но ли и саму целину исте), исто онако као што и лекар мора добро познавати стање и крој свих телесних органа. Сва државна политика и лежи у добром познавању правих потреба друштвених као и у одговарајућој умешности поступања према њима (дакле: *gouverner c'est prévoir*) (180). Једни закони нису никако за све прилике, но се, као производи чисто људске политичке делатности, морају вазда прилагођавати природи и потребама друштвеним, обичајима и тежњама народним, ако се хоће да су корисни и трајни. Речи Гучетићеве и нехотице нас подсећају на реч Катарине Велике: да у самој ствари законодавци не пишу на артији, које све трпи, већ на кожи народној, која је

врло тугаљива. — Монархијска управа корисна је под добрим и разумним владарима, али, пошто то на жалост није и не може увек и свуда случај да буде, то је ипак вазда боља народна владавина, у којој народни изабраници с ограниченим временом трајања власти владају. (181).³⁷ *Владавина по избору начелно је вазда боља од владавине по наслеђу.* Народна владавина увек је пак начелно боља од владавине мањине, као што то сведоче најславније државе старог света: атинска, спартанска и римска (а по идеалном уређењу своме и Платонова народна држава, са најмудријима на челу управе државне.) 152—153. — Премоћни богаташи воде државу *олигархији*, племићи — поглавито духом одлични — *аристократији*, а сви скупа у међусобној равнотежи *народној* (демократској) држави, па било то републици или монархији (у којој онда често и сами владоци избору подлеже). Најбољи је законодавац увек онај, који својим законима државу најдуже одржава. (182) ³⁸ У чисто

³⁷ Дobar владалац увек ће боље управљати земљом, као оно и капетан бродом, но ли множина. Али, додаје одмах, наравно само такав, који је мудар и кадар да државу оснажи, народ у миру и љубави одржи и коме су сви држављани једнаки, како богати, тако и сиромаси. Стр. 177. С тога су различне и врдине, које одликују грађане, од врдина владалачких. (140—141.)

³⁸ Тираније могу за времена бити силне, али никад онако трајне и напредне као народне државе. За турске султане вели, да су они силни, не толико величином саме државе, колико тиме, што су не-

аристократској држави, вели, *занатлије* не могу никад да дођу до равноправности, док у олигархији они већ обогаћењем могу да се уздигну у друштвеноме положају своме, па тако исто и у монархији. (Тако н. пр. у Староме Свету и сами ослобођени робови под римском царевином). Овај природни процес друштвени, по коме се произвођачки сталежи обогаћењем уздижу у друштвеноме угледу и положају своме, био је наравно још много осетнији на прагу Новог Доба, кад се трговина и радиност у јавном угледу подигоше. С тога Гучетић нарочито и наглашава, како се у народној држави (*nello stato popolare*) занатлије и трговци подижу у равноправно грађанство *по мери обогаћења њиховога* а на прво место међу њима долазе свакојако „фабричари свиле, апотекари, трговци и њима подобни“. (Стр. 142.) У Дубровнику први закон о тако званој *агрегацији* (од *aggregare*, придружити), *ш. ј. о принављању властeosких кућа* (које врло често изумираху тако, да се према томе онда чак и сам број чланова Великога Вијећа мењао), би донесен г. 1662., те се по њему то принављање вршило: делом из домаћих честитих грађана (*dei nostri cittadini onorati*), а делом опет из са стране досељенога, највећим делом српскога, племства (увођењем у *злажну књигу дубровачку*).³⁹ — За дубровачку властeosку

ограничени господари од глава и имања држављана својих. 173.

³⁹ Ово принављање показало се нарочито потребно после великога земљотреса од г. 1667. (Сама

республику, коју Гучетић увршћује у другу врсту аристотеловске аристократске владавине (а наиме оне, у којој се бројем јака властела одликује не само племством и богаством, већ и врлинама својим. Стр. 201.), он нарочито напомиње, како је она у старини почивала, колико на друштвеној одлици, толико и још више на племенитости душе, те како су онда најбољи синови дубровачки имали обично у својим рукама и узде грађанске управе. За нас је у Дубровнику, вели, немогућна владавина једнога. А опасно би међу тим било и то, кад би опет само богаташи власт у своје руке преузели, јер би се они онда вазда више бринули о чувању новца својега (*per guardar dinari*), но ли о јавним пословима; а међу тим, додаје он и овде опет, право богаство никад и не лежи у новцу, већ само у праведности и душевној величини. На доцнијем једном месту он сасвим јасно и одређено казује како се,

кућа Лукарића изумире н. пр. већ 1666. г.) — У Лукарића се поименце помињу српске, босанске и херцеговачке, владалачке и властееоске куће, приновљене племству дубровачкоме (*aggregate alla nobiltà di Ragusa*, као Котроманићи, Христићи, Павловићи, Јаблановићи, Косаче, Хранићи, Станковићи, Влатковићи и др.) С. Lussari. Стр. 287. По старом обичају требало је пак имати 100 година племства, те да се може бити члан Великога Вијећа. Од год. 1455. сваки властелин улазио је у Велико Вијеће тек са навршеном 20. годином (дотле 18). А г. 1488. Вел. Вијеће доноси закон, по коме опет члан Вел. Вијећа не може бити онај властелин, који није писмен. (*Војновић*, у књ. 108. „Рада“, стр. 109., вели, да је ова наредба о писмености донесена била већ г. 1455.)

по његовом уверењу, крв у самој ствари оплемењује само врлинама, док се врлине махом крвљу никако и не стичу (*Il sangue con la virtù maggiormente, e non la virtù col sangue s'illustra*, Стр 377.). Државом дакле треба да рукују само духом одлични избраници народни. У Дубровнику је међу тим, вели, данас већ потеже наћи такве одличне избранике, јер су још ретки они, који се књигом баве (већина јури само за богатством и уживањем), а и они, који се њоме баве, нису, вели, баш у завидноме положају, пошто их, маса народа сматра обично за „претенцијозне“. (177—178.)

Ма какав био облик државни (монархија, аристократија или демократија),⁴⁰ главно је да је закон увек највиша воља (иначе је самовоља и зло). Сасвим у духу потоње познате речи Фридриха Великога, да је владалац само

⁴⁰ *Република* му је општи назив за сва ова три основна облика управе државне. Стр. 147. — Народна владавина може бити главарска или племенска (владаоци или сабор.). Писани закони потребни су пак у свакоме случају. Стр. 191. Нови погледи његови на суверенство државно наслањају се у главном на *Ж. Бодена* (који већ у почетку — на стр. 1. — списа свога вели: „*République est un droit gouvernement de plusieurs ménages et de ce qui leur est commun, avec puissance souveraine*“. А у почетку књ. II. Боден опет вели, да се три основна државна облика: *монархије, демократије и аристократије* разликују у самој ствари према томе, где лежи суверенство државно: да ли у једноме, *већини* или *мањини*? *J. Bodin: „Les six livres de la République“ 1577. Стр. 331—332.*

први слуга државни, и Гучетић поставља то као основно начело: да је задатак сваког облика владавине (ма колике биле разлике у правима грађанским у разним облицима њеним), да *власт државна никад не буде господар закону, већ његов слуга и заштитник према свима и свакоме; да заштићује нејаке и сиромаше а међу тим сузбија обест великих и богатих*. Сиротињу, вели, ваља у држави бранити од обести богаштине, а богаташе опет од зависти и отмице сиромаштине. (199.) (Дан четврти, стр. 190—191.). Преко је потребно, вели он, да власт, којом се у држави управља, буде увек и у свему саобразна закону као и да одговара правим потребама и расположењима народним; и на тај циљ закони морају бити *добри, праведни и свакоме свети*. (194.) Власт пак не треба никако да је доживотна и мора бити подељена у главним функцијама својим (законодавној, судској управној) на разне установе. (Међу „*напоменама*“ истиче се та као једна од најважнијих: да обезбеда јавне сигурности и грађанских права лежи понајпре у подели јавних дужности, тако да никад један човек или једна установа сву власт у своје руке не саставе — сасвим дакле у духу потоњег *Монтескија*). Подела власти је одлика нових држава и народа, јер стари народи нису у њој још налазили јемство правде. (Стр. 150.) На постављено питање о разлици између закона и решења одговара, да се закони установљавају као *опште друштвене одредбе*, док се решења *тичу посебних питања* (судских и

управних, и јављају у облику одлука и наредаба). Гдегод се међу тим наредбама управних власти могу закони земаљски да мењају и обустављају, ту већ влада самовоља. (191) С похвалом истиче дубровачко државно устројство, по коме законе гради *Велико Вијеће* (Maggiòr Consiglio), а решења међу тим издаје *Вијеће Умољених* или *Сенат* (Consiglio di Pregati). *Сенат* је временом постао највиша судска и управна власт у држави, преневши на се са Вел. Вијећа (нарочито преко чувара правде — петорица провидура) врховни надзор над извршном влашћу (пресуђивањем свих гажења законских), а са Мал. Вијећа опет врховну судску власт.⁴¹ *Мало Вијеће* (Minor Consiglio), састављено из Кнеза (ректора) и једнаесторице из најстаријих властеоских породица, — као првобитно највише управно тело у држави, које је све до половине XV. века и саму судску власт вршило (г. 1448. би тек установљен нарочити суд за грађанска, а 1459. и за кривична дела) — беше најзад постало чисто извршна власт, или у данашњему смислу речи *влада у држави*, која управу државну према свима и свакоме представљаше.⁴² Као што већ рекосмо, Гучетић

⁴¹ Сенат прихвата најзад и главну иницијативу у изради закона па преноси са кнеза на се и сам *ius gladii*. Војновић у „Раду“ књ. 114. Стр. 217.

⁴² Све до г. 1424. избор *Сената* (Вијећа Умољених) вршило је Мало Вијеће а отад се он преноси на Веље Вијеће. Мало Вијеће сазива пак збор Великога Вијећа за избор сенатора. Ситније ствари у питањима царина, трошарина, закупнина и уопште

гледа знатну гаранџију за поредак и слободу понајпре у ограниченоме трајању представника извршне власти, називајући то времено ограничавање кнежевске власти, најзад и на месец дана, *најважнијим законом у држави*. Говорећи о одвајању и независности судске власти од извршне, Гучетић на прво место истиче ону највишу *корективну* (correttivo) судску власт, која се састоји у томе, да се пре свега исправе и по заслуги казне сва гажења законска почињена од стране самих извршних власти. Опасно је по законитост и слободу, вели он, ако у држави нема оваквих највиших контролних органа који ће зауздавати и у границе закона сузбијати све изгреде и самовоље државне управе, те с тога с хвалом помиње стари дубровачки обичај, да се повремено изван града изашиљу нарочити синдици (sindici), да се увере о поступању и понашању дубровачких кнежева и капетана (Conti e Capitani) и да извиде неправде и насиља, која су чешће вршена над васалима дубровачим — добар обичај, вели, који се на жалост почео већ губити и напуштати. (Стр. 218.).⁴³ Ова највиша

јавних доходака решавало је такође Мало Вијеће, а све крупније и важније упућивало је међу тим Вијећу Умољених (Савету), које их је најзад са своје стране слало опет Великоме Вијећу. В. о томе у *Лукарџка*. Стр. 263.—264. — У Сенат за годину, после полагања дужности своје, улазе: ректор, маловијећници и консули (судије). Кнез и Мало Вијеће у главном су постали најзад извршитељи сенатских одлука.

⁴³ Примера ради помиње улоге трибуна и децемвира у Риму, а у Ђенови опет синдикат пето-

корективна власт заступљена је и оличена у Дубровнику у установи *петорице провидура* (Proveditori), који имађаху власт, да се умешају у све наредбе Магистрата или Вијећа, ако су и у колико су ове противне постојећим законима. Ово надлештво петорице провидура, као највиши заштитник и чувар закона земаљских, бирало се на годину и чланови му морађаху имати 50 година.⁴⁴

рице, који је и самога Дуку надзиравао. *Синдикат тројице* био је заведен у Дубровнику већ г. 1429. Синдикима беше дужност, да обилазе и контролишу рад јавних службеника изван града и да преступнике закона, преко јавних правозаступника (avogatori del comune), оптужују Великоме Вијећу. Беху се ускоро међу тим толико осилили, да постадоше као неки инквизитори, те их с тога г. 1441. укидоше. Али је овај надзор ипак био толико потребан, да га већ г. 1492. обновише и то сад у томе облику што Сенат сваке године изашиљаше тројицу синдика зарад прегледа тврђава, а ови при повратку имаху се распитати и о владању и поступању кнежева и капет на са народом. *Војновић*, у „*Раду*“, књ. 108. стр. 128. и књ. 114. стр. 176.

⁴⁴ *Лукарић* наводи, како је Вел. Вијеће већ од старине бирало двојицу тако званих „*Advocati Fiscali*“, који искуством и чедношћу живота беху међу првима у Маломе Вијећу, те улажаху и у Сенат и који могаху задржавати од извршења налоге њихове (за 8 дана). Из разлога пак што ова власт беше запала у руке млађих људи би г. 1473. установљено нарочито надлештво петорице провидура (на место дотадашњих фискала), који отад врше надзор над свима извршним властима земаљским, мотрећи да ове законе не повреде (и он вели, да морају имати 50 година). *Луссати*. Стр. 266.—267. — *Војновић* пак вели, како су они уопште бдили, „*ne quid respublica detri-*

Што се пак тиче судске надлежности по грађанским и кривичним делима, ту је први корак одвајања судске власти од извршне био учињен већ по одласку последњег млетачког кнеза (укидања млетачког протектората у г. 1358., када Дубровник и свој до-тадашњи назив *општинe* — Communis — за-мени називом *рeпубликe*, у чије име отад владаху „ректор и вијећници републике дубровачке“) и то тиме, што је избор судија пре-несен био са Малога на Велико Вијеће, а већ г. 1422. судска власт по грађанским делима и сасвим одузета била од извршне (Кнеза и Маловијећника) образовањем нарочитога „*Дво-ра консулског за грађанску правду*“ (Curia con- sulum causarum civilium). Велики двор (Curia major), састављен из петорице судија чланова

menti cariat“, те су власни били обустављати и саме одлуке Великога Вијећа и Сената, а нарочито су надзи-равали власт Малога Вијећа (после Великога земљо-треса број њихов би смањен на тројицу и 45. година живота). В. Др. К. Војновић: „О државном устројству републике Дубровачке“. „Rad“, књ. 103. 1891. Стр. 60. У расправи о судбеном устројству дубровачком у периоду од 1460—1667. (у „Раду“ књ. 114.) Војно-вић напомиње, како су ови чувари правде (Provveditori della terra, o della città), који законе од изврш-них власти бране, постали велика сила у држави, пошто су власни били обустављати од извршења све наредбе Мал. Вијећа закону противне и уједно вршили надзор и над радом дубровачких поклицара и консула на страни. Бирани су обично из најодличнијих вла-стеоских кућа, улазили у састав сената, и сами су себи бирали челника, који се сваке недеље мењао. Стр. 174—175.

Малога Вијећа са кнезом на челу, судио је све веће грађанске спорове, а *Мали двор* (Minor vel Parva Curia) опет омање грађанске спорове до пет перпера вредности. Суђења по кривичним делима остадоше међу тим и даље у рукама извршне власти (ректора и Мал. Вијећа) све до половине XV. столећа — г. 1459, — када би установљен нарочити суд шесторице за кривична дела, поред већ раније (г. 1447.) установљенога нарочитог суда шесторице по грађанским делима; тако, да извршној власти остадоше отад само расправе по делима дажбинским и закупничким⁴⁵

⁴⁵ Il Consiglio de' sei Giudici del Criminale установљен је био, вели *Лукарић*, по примеру атинских ефора, и заменио дотадашњи Corte Maggiore (1459.). Против његових одлука жалбе су ишле савету петорице провидура (који с јавним правозаступницима ствар извиђаху). Il Consiglio de sei Giudici del Civile (установљен г. 1448.) прихватио је опет све крупније спорове по грађанским делима, тако да само ситни спорови до вредности од три дуката остадоше у рукама кнеза, који за тај посао имађаше поред себе нарочитога *Викара* (властелина заменика и помоћника). *Луссари*, стр. 265. и 268: *Војновић* напомиње још како је за све ситне распре испод 10 гроша надлежан био да суди сам ректор са два консула али, како он свуда не стиже, то г. 1432. би установљено место Vice-Rectoris (или *Викара* с платом од 150 перпера), који пресуђује спорове у вредности до 10 перпера и о томе води књигу на словенском. *Др. К. Војновић*: „Судбено устројство реп. Дубровачке“, у књ. 108. „*Rada*“, стр. 141—149. — Иза провидурске, *Гучетић* одмах на друго место по важности ставља ону казнену (punitiva) надлежност, која суди по увредама, нанесеним јавним службени-

Гучетић нарочито с хвалом напомиње огромни значај овога знаменитог чина, када, по примеру млетачкоме, и у Дубровнику (а нарочито за *delitti capitali*) бише установљене нарочите, од извршне власти сасвим одвојене и независне, судије (*Giudici del criminale e del civile*), док је међу тим н. пр. у самој Француској (по Ж. Бодену) краљ Франсоа I. тек г. 1527. сасвим одвојио био судску власт од извршне, да и ову на жалост убрзо затим, скупа с осталим јавним службама, почне давати под закуп онима, који му за њих највише понуде. (Стр. 232. и 274.).

Они, који земљи законе дају и њоме владају, морају скроз познавати народ, како по *количини*, тако и по *каквоћи* његовој (бројно и имовно стање, са чега је нарочито важан попис — цензус, — о коме Ж. Боден говори већ у самом почетку своје шесте књиге, посвећене финансијама; а затим, вели Гуче-

цима. За њом долази, вели, трећа, која суди издајницима земаљским и јавним варалицама; четврта расправља неправде и увреде, почињене међу приватнима; пета спорове по разним уговорима (о куповини и продаји, нарочито непокретних имања); шеста суди у телесним повредама (нарочито убијствима); седма размирице међу домаћима и странама (као што н. пр. беше *Станак*, *Stanicum* за пограничне спорове, и као што опет спорове Дубровчана са Србима изван граница — изузев градске становнике — расправљаше кнез са својим судијама); и најзад осма све омање спорове у вредности „од 2—3 наших скуда“, за који посао, поред судија (*Giudici*), постоји вели у Дубровнику и нарочити *Vicario del Rettore*. Стр. 232—233.

тић, ваља добро познавати још и природу племства као и раднога народа). Том приликом он опет наглашава, како су за правилан државни живот и развитак увек најподеснији грађани осредњега имовног стања, ни богати ни сиромаси, пошто само осредње имовно стање одржава човека телесно и душевно крепка, док га крајности богатства као и сиромаштине слабе и кваре: сувишно богатство чини га гордим и самовољним, а сувишна сиротиња опет крадљивцем, убилцем и лажљивцем.⁴⁶ То су већ стари народи јасно увиђали, и отуд њихове мере противу сувишног обogaћења појединаца (острацизам), као и противу осиромашења народнога (деобом јавнога земљишта и хране, као и одређивањем камате и аренде. Стр. 198.). Том приликом Гучетић износи ову дивну и здраву мисао, како једна од највећих мудрости и вештина законодавчевих и лежи баш у томе: *да се у држави оскудици сиро-*

⁴⁶ У расправи својој о породичној владавини (или управи) он тако исто највише полаже на, бројем и политичком вредношћу, снажан средњи грађански сталез што је, вели, већ и *Плато* у своме делу о *законима* увиђао, учећи, да је сувишна богатина повод покварености и растројства државнога а сиротиња опет природно склона потчињености. С тога је увек боље децу васпитати у скромном животу и снабдети их за живот знањем и радном умешношћу, ноли им богатства у наслеђе остављати. *Governo della famiglia*. Стр. 77. Жив човек вреди друштву знањем и образовањем својим, а никако мртав новац, који је само производ рада његовога. Грамзивост и лакомост највећи су непријатељи сложеног дружевног живота у породици и држави. Стр. 118—119.

шиће помогне изобиљем богаштине. (Стр. 201.) У самој природи ствари лежи, вели он, да се богаташи и сиротиња ретко кад могу сложити противу осредњег сталеза те је већ и са тога разлога дакле владавина овога најпоузданија и најштражнија. (202.) — Држава је, по Гучетићу (стр. 187—190.), склопљена из осам саставних делова, од којих на прво место долазе *пољопривредници* (земљорад и сточарство), јер су ови увек друштву и најпотребнији (пошто му подмирују најважнију потребу храњења, а дају му међу тим градиво и за даље две основне животне потребе одевања и становања). Зове их (по Дионису краљу Португалском) „*нервима државним*“ и вели, да су од њих постали и први владари. (Стр. 187.) У расправи о породичној управи, говорећи о разним облицима привредне зараде (*Varii modi d' acquistare*), он (поред првобитних привредних облика: лова и сточарства) на прво место иставља опет земљорад, који хвали као најчасније, најсталније и најплодније занимање (док трговина, вели, с муком и великим ризиком даје 30—50 %, дотле земљорад баца и преко 300 %). Сељаци на баштинама властеоским морају бити снабдевени свима потребама за рад (стоком, алатима и најпотребнијом храном), а и сами имовно добро стојати, јер, вели, где су сељаци сиромаси и просијаци, ту ни господарима њиховим онда не може добро ићи (пошто од сиротиње нико никакве вајде видети на може).⁴⁷ Одмах на друго место иза сељака

⁴⁷ У Дубровнику су сељаци махом радили на

долазе *занашлије*, који су му други најважнији привредни елемент у држави, који нарочито градовима снаге и живота даје. (Ту долазе сви зналци и вештаци, лекари, апотекари, сликари, вајари, грађевинари и т. д.) Градско становништво ваља однеговати у занатима и вештинама и с тога је, вели Гучетић, већ Солон имао пуно право кад је узаконjavaо, да ни један син није дужан хранити оца у старости, ако од овога у млађим му годинама није ма какав занат научио. Овом уредбом постизавало се, вели то, да земља увек буде снабдевена довољним бројем заната.⁴⁸ Као трећи најважнији привредни

наполицу. Племићи беху дужни и само сађење винограда уступати сељацима. Побољшице (мелиорације) сељак је дужан био исплаћивати господару у $\frac{3}{4}$ вредности, и то у року од 6 година и у новцу. Оранице се међу тим често даваху и на тако звану четвртину, т. ј. $\frac{3}{4}$ жетве припадаше сељаку, а $\frac{1}{4}$ господару. *Војновић* у „Раду“ књ. 114. Стр. 200.

⁴⁸ Колико је Дубровник полагао на развитак домаћих заната, види се јасно из његове целокупне привредне политике, која је н. пр. домаћу израду свите помагала, не само државним кредитом и установом нарочитога надлештва „*вуненог обрта*“ (које је надзор над израдом свите и трговањем са вуном водило) па чак и спорове судило, но и самим прихватањем радионица свите у државне руке (тако да су приватни могли радити само у јавним радионицама. Закони од г. 1445 и 1454.). Томе циљу служила је по могућству и *царинска политика* јер се на увоз „пече сукна“ наплаћивала царина од 1 дуката, док се при извозу узимало само $\frac{1}{2}$ гроша на ливру; а г. 1440. увоз вуне би ослобођен сваке царине. Махом је увоз робе морем плаћао 4% а извоз

састојак државни долазе, вели Гучетић, *трговци*, који земљу снабдевају свима оним намирницама, које јој оскудевају, а међу тим их на другим странама у изобиљу имаде, те на тај начин међународне потребе и цене изравнавају. За трговину вели, да је јако заморан посао, који људски дух толико прекупира, да су трговци обично најмање погодни за вршење јавних дужности.⁴⁹ Трговину могу и саме државе (односни владаоци) корисно да прихвате, као што то, вели, чине португалски краљеви, који индијска блага у Европу доносе. (Боље је и за владоца, вели он, да буде и сам трговац, но ли тиранин на-

међу тим 1%. Изузетак од тога чинила је пак већ по закону од г. 1392. *заштитна царина од 6% на вунену свиту и фустане* (*ranni e fustagni*). — Већ у половини XV. века подигло се и фабрике *сапуна*, а у 16. веку постадоше и оне државне. Год. 1573. Дубровник је бројио *21 еснаф* (тако зване *братовштине*, које међу тим не беху обавезне). Нарочито је у граду развијено и чувено било *злагарство* (филигрански радови).

⁴⁹ У Дубровнику није било ропства али је владало поносно племство, које је сматрало, да му прости, механички, занатски радови ипак никако не приличе. (Стр. 393.) Поред јавних послова, знања и вештина, властела се бавила поглавито трговином и с тога су и грађани — трговци на велико — који непокретна имања имаћаху били нарочито одликовани: носили су одело, слично властеоскоме, и могли су вршити и извесне јавне службе. С тога и Гучетић нарочито удара гласом на то, како је трговина једна скроз угледна и часна радња, те вели да је и за властелу увек боље и приличније, да се трговином бави, но ли да од отмице живи.

роду својем).⁵⁰ У спису о породичној управи Гучетић вели, да су различни облици за-

⁵⁰ Види о томе и у *Ж. Бодена* (књига VI. стр. 916.—917.). — У доба Гучетића дакле, — исто као и у старој класичкој и потоњој турској држави све до најновијега доба индивидуализма, — било је то сасвим природно, да државна управа у своје руке прихвати све, по изхрану и привредну моћ народа важније, привредне гране, као што је н. пр. Дубровник прихватио трговину с храном и вунену радност, — сасвим по примеру цара Јустинијана, који, баш као кодификатор најстрожега приватног римског права (*Corpus juris*), и сам (по сведоџбама Прокопија) покушавао да у државне руке пренесе трговину с раном и фабрикацију свиле и као што и потоња турска меркантилна држава оснивала колонијална подuzeћа и државне радионице — а што се међу тим данас све подвело под појам државнога социјализма и комунизма. — Потоње дубровачке трговачке дружине тако званих *Антонина* и *Лазарина*, сачињавају право језгро народа, онај средњи грађански дубровачки staleж, који беше извор и ослонац слободе и богатства. Лазарини добише г. 1673. нарочиту повластицу трговања по Балкану и Угарској до Будима. Главно седиште беше им *Београд* (у коме Дубровчанин Тројан Гундулић већ г. 1552. основа српску штампарију, које међу тим у самом Дубровнику све до 18. века не бејаше) где моћна Дубровачка колонија имађаше и свој нарочити *статут* (као и печат с натписом: *Sigil Colo. Merc. Ragusi Belgrad — S. Lazarus*). Ова трговачка дружина под заштитом Св. Лазара уживала је *искључиво право трговања* (чл. 4. статута наређује да се све дубровачке куповине и продаје морају вршити преко друштва, а чл. 5. прописује опет строге казне за оне, који би трговали преко Јевреја или других странаца) и *нарочите повластице* (чл. 7. заштићује имовину друштвезу од забрана). *В. Др. Лујо Војновић: „Дубровник и османско царство“*. Стр. 89. 101. и 241—242.

раде, која се разменом врши: размењују се производи за производе, продају се производи и услуге за новац и обратно новцем се опет купују разни производи и услуге и најзад новцем се новац зарађује. Он испитује и оцењује све те разне облике и вели да је први облик (који он зове власничким, *possessoria*,) и који се састоји у продаји властитих пољопривредних производа (вишка у храни, вину и т. д.), најприроднији и најлегитимнији. Други облик је чисто трговачки (*mercantiva*), при коме је трговцу новчани капитал оно, што је пољопривреднику земља и стока. Трговина је тако исто природна и часна, али треба зато увек да се креће у границама поштења (да не вара) и праведних цена (*il giusto prezzo*). Трећи је облик продаја личних, телесних, радних услуга (*mercenaria*,) најамнички; четврти облик зараде новчане јесу опет услуге зналаца и вештака (*artificiale*, као лекара, научењака и т. д.), што све он убројава у часне зараде. Ниједна зарада није, вели, толико праведна, колико она, која се властитим трудом стече. Пети пак облик, каматнички (*feneratoria*), он рачуна у скроз непоштену и неприродну зараду, која и грађане и сељаке упропашћује (вели чак, да је таква зарада и проклета). У пети облик он убројава још и сваку чисто спекулативну радњу (коју он зове искуственом, *esperimentale*), која се предвиђањем изобиља и оскудица користи.⁵¹

⁵¹ У Дубровнику су, као и иначе у ондашњем културном свету, одређиване биле праведне цене (*jus-*

Шести је најзад облик новчане зараде: са-рафски (*cambiativa*), који може да буде, ко-лико оправдан, толико и неправедан (исто као и каматнички). Своја посматрања он за-вршује опет напоменом да за све оне, који непокретна имања имају, најпријатнији и нај-чистији посао ипак јесте и остаје увек зем-љорад. (Сасвим по речима Ксенофона, или пак потоњих физиократа).⁵² — После сељака, за-натлија и трговаца, четврти саставни део државе чине *најамници*, који по невољи и за плату у другога служе. За овима долазе: 5) *војници*, који, као браниоци отаџбине, треба да се тако уредно држе, како ће их свако у друштву ценити и поштовати, јер, вели, где је војни сталез самовољан и распуштен, ту *tum pretium*) не само за храну, већ врло често и за остале намирнице (тако је н. пр. у Дубровнику постојао чак и јавни ценовник за обућу). — Испрва се законита камата утврђивала, већ од 13. века, на 5—6% а нај-више 10% (у половини 16. столећа). Доцније се пак и сасвим забрањивала, као једна неправедна и ка-нонскоме праву скроз противна установа, а дозво-љавала се при враћању позајмица само накнада штете. Ово је, као што знамо, било сасвим појамно у времену, када су кредити давани само зато, да се људима у невољи помогне, кад дакле још није било развијенога продуктивног кредита (но само консум-тивног).

⁵² „*Governo della famiglia*“, Стр. 124—129. Говорећи о понашању господара према кметима и слугама, он оштро осуђује самовлашће и суровост власника, који се не стиде да на своје људе (као на стоку или бездушна створења) ударају нове и све веће „*ангарије* (работе, кулуке), *дужности* и *намете*“. Стр. 103.

преовлађује перед и растројство; 6) *судије*, који су држави потребни као оно душа телу; 7) *сенатори*, који државним пословима (унутрашњим и спољашњим) рукују; и најзад 8) *администратори* (магистрати), без којих су сви закони у држави мртво слово.

Четврти и пети дан разговора садрже поглавите финансијске погледе Гучетићеве, који се истина у главном наслањају на Жана Бодена, али се ипак одликују слободоумношћу својом. *Финансије*, за које Ж. Боден каже да су *pervus rerum* (стр. 375.) у државном организму (ту он наводи још речи *Франциска Патриција*, како су „*resimiae nervi civitatis*“) морају, вели, *увек и свуда бити предмет јавнога саветовања*. (Стр. 218.) Али, док *Жан Боден* сувереној власти владара придаваше право издавања закона па у невољи и само ударање јавних намета и без пристанка народнога, дотле наш Гучетић сасвим јасно и одређено поставља већ то као врховно начело, да *за све јавне намете и издашке (denaro publico) ваља увек имати претходан пристанак целог народа*. Они, који јавним финансијама рукују, не смеју бити ни тврдице ни издашни, већ вазда умерени и разборити, а да тога буде мора — поред пристанка народнога на све јавне намете, — бити још и добро уређене *финансијске контроле*. Тако су, вели, у Дубровнику злоупотребе наших *благајника (Thesaurieri)* изазвале нарочити закон који их примораваше, да о целокупноме раду своме воде и полажу тачне рачуне савету петорице рачунских савет-

ника.⁵³ (Стр. 275—276.) Тај закон би, као што знамо, донесен, по примеру Млетачкоме, већ године 1438., и отад установљена и нарочита главна контрола (Рачунарски Двор), састављена из „петорице рачунских саветника“ (*il cinque ufficiali delle ragioni*), са нарочитим задатком да води строг рачунски надзор над свим приходима и расходима државним. Године 1453. наређује се даљим нарочитим законом, да се сви јавни приходи имају увек неодложно полагати главној благајни: државној ризници у храму Богородичином (S. Maria), која стојаше под управом нарочитих благајника (*ризничара и коморника, Camerlenghi*).⁵⁴ У добро уређеној држави,

⁵³ Кад је Велико Вијеће донело закон о обавези благајника, да налештву „петорице рачунара“ (*Ufficio di cinque Ragioni*) полажу рачун о јавном *ерару*, није, вели, то никако било по вољи благајницима. Стр. 275.

⁵⁴ Већ првога дана разговора Гучетић напомиње, како највећу осуду и презрење у друштву заслужују они, који „*јаван ерар*“ пљачкају. (Стр. 44.) — Државна ризница дубровачка имајаше два одељка, у једноме од којих се чувао новац државни, а у другоме сиромашки састављен махом из пупилских новаца и приватних остава и завештања, тако званих „*благих дрела*“ (*Orega Pia*), којима се по потреби чешће и сама држава послуживала. (*Orega pia* располагаху са *три милиуна дуката* капитала, од којих и данас још е једним милиуном). Државном имовином и приходима руковаху, у исти мах кад и црквеним и сиротињским новцем, испрва сами татори храма Велике Госпође (*Li tre Procuratori di S. Maria*, и то већ од г. 1306. по речима *Лукарића*, исто као и у потоњој цркви Св. Влаха, озиданој 1349. *Lussari*.)

вели Гучетић, мора се водити строг рачун и надзор над свима јавним приходима (*dell' entrate pubbliche*): који су, колики су и како се наплаћују (да ли марљиво и неосетно или ти пак немарно и насилно — егзекутивно). Да би се пак увек и о свему имало праве евиденције, потребно је имати тачан попис људства и имања (по примеру цензуса, нарочито Августова, у Риму). „*Ваља увек имати, вели Гучетић, податке о имовини и привредном стању поданика и грађана, те да би се могли правилно пронаћи начини, како да се приходи др-*

Стр. 272—273.). Доцније пак бише установљени и нарочити *коморици* (*Li quattro Samarlenghi*), бирани на годину, који јавне приходе прибираху и — по наредбама Малога Вијећа а са премапотписом бележника, — издатке чињаху. *Лукарић* за њих вели, да беху на рђавоме гласу. (*Lussari*, 279—280.) *Др. К. Војновић* (у расправи: „*Државни ризничари републике Дубровачке*“, у „*Раду*“, књ. 127., г. 1896.) налази већ од г. 1333. нарочиту установу *тројице ризничара* (*Tesorieri di S. Maria Maggiore*) које, исто као и судије и маловијећнике, Вел. Вијеће постављаше испочетка до XV. века, на сав живот, а доцније на 3 и 5 година и које, према потреби, заступаху месечни подризничари. Под кључевима ове тројице ризничара (благајника) и тројице пуномоћника стојала је главна благајна „док дневну касу (у којој и ковница — *Zessa* — свој новац држаше) „*камерленги*“ држаху увек на расположењу владе (Кнеза и Малога Вијећа)“. Благајници не имађаху сталне плате, већ испрва 5% а доцније 2½% од утеривања. Потоњи рачунски двор петорице вршио је међу тим врховну контролу (водио је тачне књиге о приходима и расходима и могао улагати лежећиве оставе и у непокретна имања под интересом 3—4%

жавни умноже и држави пошребан новац брзо набави. И тако исто ваља тачно знати и какви су и колики су издаци државни⁵⁵. Даље је потребно познавати још и финансијске установе разних држава, те их са својима поредити (какве облике прихода оне имају, како се богате и како приходе своје најкорисније троше. Стр. 218—219.).

Гучетић, сасвим у духу Ж. Бодена⁵⁵ и својега времена, налази седам облика или извора „јавнога ерара“: први у државним добрима, која већ Римљани под закуп издаваху (и то не само земље, већ и друмове, јавне зграде, храмове и т. д.), те арендом подмириваху јавне потребе, (земље, а нарочито погради то првенствено за зидање властеских кућа). — Јавни приходи, вели Војновић на другом месту (у расправи о судбеном устројству, књ. 108. „Рада“, стр. 133.), иду делом код благајника Св. Марије а делом код камерленга за текуће потребе. — За тачно утеривање државних тражбина постојао је и нарочити суд петорице (од којих најмање тројица пресуђују), које у дужности могаху замењивати *рачунари* (gli ufficiali alle ragioni), затим *житни надзорници* (i massari alle biave) и најзад и *царинари* (dohanieri). На истом месту. Стр. 160. — У XVI. веку, вели Војновић, бише одређена три главна рачунара (контролора), који вођаху рачунске књиге и све државне приходе и расходе тачно контролисаху. Рачуноводство је било извршено уређено, тако да су Коморници (Camerlenghi) уопште смели извршити само оне исплате, на којима је било потврде — визе — Кнеза и Малога Вијећа (увек са премапотписом секретара). Види расправу му о судбеном устројству дубровачком у књ. 114. „Рада“, стр. 181. (а и 177.)

⁵⁵ J. Bodin, стр. 899.

ничне, даваху пак колонима под обавезом софа и војевања, исто као и у потоњој Византији и српским земљама).⁵⁶ У Дубровнику су јавна имања била сразмерно незнатна, већ због тескобе земљишта његовога; па ипак, вели Гучетић, било је у старини повише оваквих закупа општинских (*Affitti del Comune*) и благајничких (*di Tesorieri*); јавне земље беху неутуђиве, а данас су, жали се он, оне све ређе, јер их наши кнежеви, избегавајући нове намете, махом испродаваше. Домене уопште не треба никад да су лично владалачке, већ државне.⁵⁷ Други извор јавних прихода чине *рашна освојења* и добици, који имају већега значаја само код освојачких држава (као н. пр. у Риму). *Трећи* извор пружају *поклони* или *подарци* пријатеља.⁵⁸ За Дубровачке земље напомиње том приликом, *како највећи део*

⁵⁶ Као што је то *Фистел де Куланж* лепо објаснио, *римски колонат* постао је колико из војних толико и финансијских разлога.

⁵⁷ Већ *Ж. Боден* чини разлику међу доменама владалачким (крунским) и државним, напомињући како их ваља чувати (треба вели, да су неутуђиве) и како народне (демократске) државе уопште лоше рукују доменама. *J. Bodin*, стр. 903. и 906.

⁵⁸ У монархијама било је подарака домаћих и страних. Домаћи обавезни феудални подарци владарима о извесним свечаним приликама беху обичај германскога порекла, који је пресађивањем германскога феудализма (нарочито под Душаном) и српске земље захватио. В. већ поменуто дело *F. de Flaix*: „*L'impôt dans les divers civilisations*“, 1897. Стр. 728. Дубровник је Турцима, мимо данка и царина, давао још и богате дарове (*Dona Turcarum*).

њихов дароваху Дубровнику краљеви српски (рашки и босански) и угарски. Четврти су извор: поданци (трибути) савезника. Пети: *тpгoвина*, коју саме државе воде (владаоци или владе преко агената својих). Шести знатан извор прихода државних чине *царинске дажбине* (на увоз, извоз и провоз робе), које се, вели, подједнако на све трговце ударају, и које су један од најстаријих дажбинских облика.⁵⁹

⁵⁹ Познато је како су богати били царински приходи дубровачки, на које су и сами Млечићи завидним оком погледали. (Приходи *дивоне* цене се различно: од 30.000—600.000 дуката годишње — у средњу руку: 60.000.) Главном царинарницом која је била једна за сву земљу (Стонска јој беше подручна и трајаше само до г. 1519.), руковаху четири главна цариника (дивонијера) по избору Великога Вијећа (испрва Малога) на годину дана и беху дужни да воде тачно „зrcало увоза и извоза“ (*Specchio di entrata e uscita*). Своје поглавите производе (вунене простирке, рубље, рашу, памучну робу и свилу) Дубровник је поглавито и штитио увозним царинама (на првome месту на сукно млетачко и платно холандско). Умножене потребе државне и повећан данак Турцима изазваше повишење царина: увозних у границама постојећих уговора (као н. пр. са Холандијом и Енглеском) и реципроцитета (1385. г. 3%, 1392: 6%), а извозних г. 1442. од 3% на 4% (а „словинске“ за Балканске земље и на 6%). Ова тако звана словенска царина — *dohana schiava* — била је у прва времена врло висока — 12%—20% — али је доцније смањена а нарочито на извоз (дубровачке свите). И баш у време Гучетића (г. 1588.) царине се морадеше опет повишавати. — Поред царина, постојаху још и *таксе* (од продаје непокретних имања 2% а и сваки трговачки посао, у Дубровнику закључен, плаћао је преко 20 перпера вредности: 1½ грош на сто пер-

И најзад последњи *седми* извор јавних прихода су: *порезе* (намети, *taglie et imposte*), које се — сасвим у духу онога времена⁶⁰ — ударају на грађане или поданике само онда, кад остали дохоци не достижу да покрију преке потребе државне. Где се, вели, јаки намети ударају без праве потребе државне, ту су они извор незадовољства, растројства и преврата. (Стр. 219—221.).

Дан пети и шести разговора посвећени су опет разматрањима о главним погодбама (природним, привредним и политичким) успешног државног живота и развијања. Привредни и корисни закони, при погодним природним и друштвеним приликама, најбоље зајемчавају опстанак и напредак народа и држава. Неправде одозго а велике неједнакости оздо јесу поглавити извори неслоге и грађанских међусобица, са којих државе пропадају. (237—239.)⁶¹ *Љубав према ошарбини и ауторитету државних власти*, обе ове основне пера вредности) као и нарочите *трошарине* (*gabella* на свеже и усољено месо, ситну животињу, приморска вина и уље.) *В. Др. К. Војновића: „Царински састав Дубровачке републике“* у књ. 129. „Рада“, 1896. а у књ. 114. Стр. 179.

⁶⁰ *Ж. Боден* вели за овај седми извор пореза (који је данас главни), да је, као помоћни, оправдан само у невољи. *Ј. Vodin*, Стр. 921

⁶¹ Осећање повређене правде толико је снажно, да често мали узроци могу да изазову велика дејства — читаве преврате државне. Тако помиње један пример из историје града Драча, где је због личне увреде и овете једном приликом читав преврат у држави извршен. 254. 255.

погодбе државног опстанка, засноване су на *правди* (*Justitia regnorum fundamentum*) (277—278.) Државна управа дужна је да грађане законима земаљским поучава и у њима васпитава. (283.) Најгори су они тирани, који за Бога не знаду већ народ завађају, да би га у забуну бацили и у потчињености боље пљачкати могли (њихово начело владања гласи: *si vis regnare, divide!*). И на крају крајева сви они ипак остају без ослонца, јер никад немају правих пријатеља, већ само ласкаваца и слаботиња, а омражени су међу тим од свију и свакога. (285.)⁶² Као оно *Русо*, који учаше, да је вазда теже народом управљати, но ли га просветити (*l'art de conduire les peuples est plus difficile, que celui de les éclairer*), и *Гучетић* нарочито удара гласом на то: како је најтеже добро владати. (289.). Тежак је то задатак одржати слободу у јавноме поретку, сложити оправдане интересе свакога с интересима целине. Јер тиранија, исто као и распушна слобода, увек воде расулу државноме (307.).

У низу корисних мера за одржавање привредне снаге народне као и демократске, грађанске, владавине, он нарочито истиче ове четири: а) *уредбу, по којој сваки држављанин може обделаваши само извесну законом одређену количину земље, б) прописе о томе, да се добра породична не могу олако отуђивати; в) да нико за живот пошребну му земљу не може*

⁶² Бедан је, вели *Гучетић*, живот тирана, који, без правих пријатеља а од света презрени и омрзнати, у вечитоме страху живе. Стр. 285.

задужити ни заложити другоме; и г) да свакоме оном, који би више од прописне количине земље захватио и обрађивао, сав вишак у земљи и приходима припадне сиротињи. (Стр. 313—314.) Све ове мере, које циљају на одржавање најмногобројнијег средњег грађанског сталеза у држави, несумњиво су од огромног политичкога и културног значаја. Ове Гучетићеве социјално-политичке напомене дају се потпуно по вредности својој у осталом правилно оценити и разумети, тек кад се има на уму, да је у Дубровнику већ г. 1453. био донесен закон, по коме Дубровчани у властитој земљи могаху само преко јавних бележника (нотара) завештавати непокретна имања, а на страни, где ових не бејаше (као н. пр. у Србији, Босни), само властитим писменом (неписмени да мора пред сведоцима писмено потврдити — закрити); јер иначе начињена завештања не вреде. Ко пак има законите наследнике, тај уопште никако и не сме поклоне завештањима чинити. Друга важна уредба лежала је у пропису, по коме ни једна породица није могла имати више од три златице земљишта.⁶³ Ши-

⁶³ Војновић у „Раду“ књ. 108. стр. 140. и књ. 114. Стр. 185. Удовицама, као обично лакомисленима, уопште се чак и забрањује отуђивање имања. Књ. 108. Стр. 138. Дубровачке факторије на Балкану, не само што беху слободне од харача и јаничарства и уживаху нарочите царинске олакшице (плаћаху на трговима 2%, док турски трговци даваху 4%, а остали Хришћани 5%), већ и у погледу имовноме беху ослобођени од средњевековнога *jus albinagii* (droit

ређе *луксуза*, као једне економски и морално опасне болести друштвене, изазвало је било већ концем XV. и почетком XVI. века и нарочито законодавство,⁶⁴ а доцније и установу нарочитих цензора (*Magistri morum*), који се о јавним правима брину. Њих је било, вели Гучетић, не само у староме Риму, већ и у Ђенови и Млецима, где г. 1566. бише установљена три „магистрата“, који јаван живот надзираваху; у Дубровнику пак они, по његовим речима, први пут бише установљени г. 1534., а у години писања дела му о држави (1591.), наша управа (*Signori*), увидевши, вели, огромну поквареност код омладине, одреди нарочито пет чланова Вијећа умољених (*Ufficiali di Pregati*), којима и сам Гучетић припадаше и којима стављено беше у задатак, да сузбијају поплаву покварености. А највећа је поква-

d' aubaine), по коме непокретно имање туђинаца по-смрти им припадоше владоцима.

⁶⁴ 1499. г. ограничава се лукеуз спровода; 1503. прописује скромно одело за женскиње (забрањује свилено као и златом и сребром везено одело под казном од 100 перпера за очеве и мужеве); идућих година (1506 – 1524) доносе се и даљи прописи о накитима и свечаностима. Раскопан живот омладине, који је очевинама пропашћу претио, беше дао нарочитога повода овим мерама (*per rimediare al licenzioso vivere della gioventu nostra*, вели се већ у мотивацији првога закона), као и потоњим мерама установљавања нарочитих надзорника „нрави“. В. Dr. Const. Jireček: *Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte*“ одштампано из *Јагићевог „Архива“* XXI. 1899. Стр. 420 – 425. као и *Војновића* у књ. 114. „Рада“ Стр. 220.

реност и највеће зло у држави, кад се отвори трговина са јавним службама и положајима, кад богаташи почну куповати чинове у намери, да народ пљачкају. Међу тим, вели Гучетић, богати треба да долазе до власти и положаја само знањем и врлинама својим, а никако новцем, који им сам по себи већ довољно могућности даје, да се знањем и образовањем наоружају. (271—274.)⁶⁵ По Гучетићеву убеђењу држава је дакле не само позвана, да мудро управља, праведно суди и корисно просвећује народ свој (да му осигура дакле само добру администрацију, а привредан и сав приватан живот грађана да остави самоме себи, као што н. пр. то захтева данашњи економско-политички индивидуализам и либерализам, који се међу тим у самој ствари све више у егоизам и потчињеност измеће), већ он налази да је држава баш и власна и дужна, да се брине и о привреди и животу народноме, о томе, како народ зарађује и приходе друштвене дели као и каквим се обичајима одаје. Да би се пак међусобне преваре и спорови у привредноме саобраћају по могућству отклонили, треба, вели Гучетић, у држави да има чак и таквих установа, којима ће се надзиравати исправност мера, па и сама солидност робе према правој вредности

⁶⁵ Трговину са службама осуђује тако исто строго већ и Ж. Боден. J. Bodin. Стр. 836—840. — Увиђајући велики привредни и културни значај путова, Гучетић с хвалом помиње извршену израву главнога друма од Смедерева (Samandria) до Цариграда под царем Адријаном. 361.

(giusto prezzo) њезиној. С тога је, вели, потпуно оправдана Дубровачка установа нарочитих привредних надзорника и проценитеља, који се зову *Giustizieri*. (320).⁶⁶ У идућем разговору он додирује чак и питање о уређењу *пијаца* како за домаће тако и стране производе, и наглашава како пијаце треба да су на погодном месту и снабдевене свом потребном опремом и целим прибором.⁶⁷

У седмом и осмом дијалогу Гучетић додирује најзад врло различна питања, између којих нарочите пажње заслужују погледи његови на *утицај привреднога занимања и природне околнине на карактер и развитак народа и државе и питање јавнога образовања*. Већ и раније он наговештава велики политички и културни значај привредног занимања народног (312), истичући вазда пољопривреду као најпотребније, најморалније и најпатриотскије зани-

⁶⁶ *Апендини* помиње, како су „*Li cinque Giustizieri*“ (постављани на годину) надзиравали и исправљали мере и тежине, оверавали јавним жиговима животне намирнице и занатске производе (сем свите, *lana*), водили надзор над продајама и пресуђивали спорове. *Arpendini*, 276. *Војновић* опет вели, да су они надзиравали *Аппони* (промет с храном) и вршили судско-полицијску власт у споровима по мери, тежини и каквоћи робе. Год. 1460. наређује се, да су, ради евиденције, они дужни водити „књигу по Маринку на словенском језику“. *Војновић* у књ. 108. „Рада“. Стр. 127.

⁶⁷ Пијаца мора бити згодно положена и уређена (нарочито у Приморју). Замера што се главна Дубровачка пијаца налази баш пред храмом Св. Влаха, јер пијачна врева вређа побожне осећаје. Стр. 360.

мање, иза којег долазе тек занати и трговина, помажући земљорад у развоју његовome. Ово гледиште Гучетићево добија своју праву вредност тек, кад се узме на ум, да је Гучетић био син трговачке властeоске републике и да је писао у времену, кад се у трговини, која новац набавља, гледала сва привредна моћ друштвена. Говорећи о великој важности саме природе места, где народ живи и држава постоји, он већ истиче мисао о томе, како је питомина умерених појасева, нарочито у приморју са згодним природним лукама, најпогоднија за културно напредовање, док оскудност Севера као и сувишно изобиље Југа човека у нераду и дивљаштву држе.

„Свако изобиље, вели Гучетић, као и свака оскудица шкодљиви су: сувишно изобиље лако одводи становнике уживању и покварености, а сувишна оскудност опет немоћној сиротињи и беди“. (Стр. 352.). На северу дуга зима а кратко лето са великом жегом (махом, вели, на северним равницама још несноснијом, но ли и на јужноме приморју Европе) чине те су северни народи, истина телесно јачи, али духом слабији и по нарави својој обично суровији (оскудица их гони на отмице и чешће ратовање, а рат их опет још више подивља. 364 и 382.) Климатске крајности увек изазивају неумереност у животу народа (северни народи, вели, много више и једу и пију а то им смета раду и чини их грабљивцима). Најпогоднија је дакле — и културно и политички — умерена клима, као што је н. пр. имађаше грчки народ

на тромеђи Европе, Азије и Африке, а латински опет у Италији (оба на средиземноме мору). У питомини умерене климе развија се наука, вештина, најумешније војевање и државништво. Телесна крепост и лепота свакојако је једна корисна особина народна, али *права културна снага и моћ државна ипак леже у привреди, науци, вештинама и врлинама грађанским.* (390.)⁶⁸ Савршенство државе никад није у оружју и освајању, већ напротив у *миру, образованости и раду.* С тога су и разумно оправдани само они ратови (осем чисто одбранбених), који у резултату своје народима доносе: *мир и грађанску слободу.* (348.).

Планинске приморске земље погодније су увек не само здрављу, већ и привреди и одбрани народној од оних великих равница, које ни мора ни пловних река немају. Градови пак на поморским лукама и пловним

⁶⁸ Северни народи, телом крепки и издржљивији, обично су зато и ратоборни, али међу тим политички неумешни. Они су махом прости и сурови. Тако нам, вели. Тацит описује Алемане, а Јустин и Страбон Ските (366.). Па тако нам и Baron d' Herbestein слика живот у руским степама (Московију), а Тома Кромер опет Пољску (364.). Од навале северних народа зазирали су увек и сами стари Римљани, који најзад и падоше под германским ударцима. Из бојазни од навале Скита и Сармата Адријан је чак и дивни Трајанов мост на Дунаву порушио. (365.). Том приликом наводи, како је чуо, да су око Смедерева у угарским равницама нађена људска тела дивовских размера. (365.). — Телесном снагом и лепотом одликоваху се вели у наше време нарочито: Ђорђе Кастриотић (Скендербег) и султан Солиман. (384.).

рекама не само што су у повољнијем одбранбеном положају, већ добијају много и у трговинском погледу. Природне луке увек су најбоље и том приликом Гучетић вели да зато што Дубровник није постао нарочитим избором места, већ више случајем од старине он има и бољих лука на територији његовој; па ипак, додаје, Дубровник, и овако мален као што је (већ по природној тескоби земљишта), ипак је чувен и поштован у целој свету, а нарочито са трговачкога поштења и хришћанске преданости своје (а такви ћемо, вели, увек и остати у служби Бога и свете цркве наше).⁶⁹ (252—354.). Ма-

⁶⁹ Говорећи о згодном положају Дубровника за одбрану, Гучетић меће у уста Рањини ове речи: „Тако је н. пр. много нашем граду помогла већ та сама околност, што је високим планинама опкољен јер, кад је Мурат II. пошао на Дубровник и на коњу се попео био на околне висове, у мал' те нису и он и коњ му главом платили. И тако га је божанско провиђење одвратило од напада. Веома је дакле корисно, кад је град опкољен водом или планинама“. У ствари је то био султан Махмуд II., који је по паду Босне и Дубровнику попретио био, али се већ г. 1464. повукао, и за кога народ у Дубровнику вероваше, да га је сам Св. Влахо пресретом својим код Сутјеске на путу задржао и одвратио га тиме, што му је коњ на томе месту трипут посрнуо. — Утврђења вели, ваља подизати за одбрану, а никако за угњетавање околнога народа; градови удешени за одбрану служе слободи грађанској, док градови, намењени освајању, служе тиранији. У сваком пак случају најбоља и најпоузданија одбрана лежи увек у патриотизму и врлинама грађанским и том приликом наводи за пример швајцарске кантоне (Ури,

лени Дубровник светлио је надалеко, не само величином трговине своје (на *Табор* је просечно дневно долазило по 2000 коња), већ и као признато хришћанско прибежиште. (Тако је прихватио Ђурђа Смедеревца и одрекао га издати Султану 1440. г., па Скендербега и толике друге српске великаше, и нарочито откупљивао српско робље од Турака). Културна висина народа и држава огледа се у подесности и лепоти, не само јавних (дворова, црква, школа, библиотека и т. д.), већ и самих приватних грађевина. *Дужности је, вели, управе државне, да нарочитиу пажњу покладања неговању наука и вештина.* Том приликом с хвалом помиње Дубровачке библиотеке, јавне и приватне, а нарочито ону дивну зграду, коју, вели, стари Дубровчани подигоше поврх велике царинарнице и посветише је неговању наука и вештина (362—363.).⁷⁰ Управа др-

Унтервалд, Гларус и Апенцел), који се, без утврђења, одржавају храброшћу и преданошћу грађана својих. У Дубровнику, вели, нико није властан у близини градских зидова подизати по вољи грађевине или засаде, већ само у извесном одређеном одстојању по нарочитим законским прописима. — Напомиње нарочито, како властееоске трговачке државе имају потребу, да најамничке трупе држе (па тако чињаше и Дубровник најмљујући Маџаре и Хрвате). Стр. 357—358.

⁷⁰ Између светски чувених библиотека нарочито помиње Будимску, коју је краљ Матија подигао био, и Цариградску, које су обе изгореле. 362—363. — Богате манастирске библиотеке дубровачке нису припадале само калуђерима, већ свима грађанима, па чак и страним посетиоцима. На тај циљ држава је

жавна има да се брине како о телесном, тако и о душевном развијању грађана. Управљачи државни морају бити скромни и образовани, јер, вели, ко хоће другима да заповеда, мора пре свега умети да сам себи заповеда. Једино мудрост води истини, а мудрост је знање и увиђавност. У државним пословима сама добра воља никад није довољна, већ ваља и знати и умети. (327, 341, и 375.) Најнапредније су државе оне, које живе у *миру* и *слободи*; оне пак, које се на освајање баце, пре а после претварају се у тираније. (346—348.). Државом се мора мудро и опрезно руковати исто као и бродом. Према различности држава различне су међу тим и управе државне (229—230). Демократија у монархији зависи од односа снаге народа према владоцу. У народној држави магистрати се бирају; а то, као и суверено право народа у законодавству, и јесте битно обележје народних држава; (308—309); па тако бива и у Дубровнику где Велико Вијеће законе издаје а и све главне управнике државне бира — у свему по примеру Млетака

својим средствима помогла подизање нарочите библиотеке у доминиканском манастиру (по решењима Сената у два маха: 1501. и 1511. са по 300 перпера, а зграда је била довршена 1520.) Dr. C. Jireček: „Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte“. Стр. 425—426. Дубровник је већ у првој половини XV. века (1432—1438.) подигао био *болницу* (Domus Christi), *находиште* (casa dei trovatelli) и *јавну школску зграду*.

(191. и 235).⁷¹ Држава је, исто као и породица и општина, постала зарад потребе, благостања и среће људске (по примеру *Cittá* постаје и *Republicha*, 325) и не сме тај свој битни позив ни у ком облику занемарити. У току оваквих разговора Гучетић се чешће дотиче и питања о што бољем и поузданијем уређењу службе државне, осуђујући свако њено продавање као и издавање под закуп, а све у интересу што боље управе, веће правде и поузданијега руковања јавним приходима; па напомиње чак и то, како је корисно, да су с тога и чиновници што боље плаћени. (310.). *Најсрећније су уопште, вели, оне државе, које у исти мах напредују не само у богатству и благостању већ и у врлинама.*

У питању о васпитању омладине Гучетић истиче нарочито мисао, да, пре свега другог, дух њезин мора бити занет неговањем идеја и племенитих осећања, јер је нерад први и најглавнији извор кварежи. „*Омладина треба да се храни и напаја моралним поукама, слободним вештинама и што све према склоностима и расположењу свакога*“. (392.). И властела и грађанство морају се поучавати у науци и вештинама, а нарочито се знањем и васпитањем морају одликовати они, који зем-

⁷¹ Народном збору, вели Гучетић, природно припада увек и највиша власт у народној држави. Стр. 309. — Они, који државом управљају, морају, вели, као оно верни пси, вазда и душом и телом бити предани отаџбини, а према странцима међу тим бити опрезни и стојати увек на бранику земаљских интереса. 367.

љом управљају, јер је, вели, најгоре у оним државама, у којима су власници незналице. Људи без науке су мртве слике и прилике, кипови без духа и, вели, ја додајем к тому да је „*незнање још и мати свакога порока*“. Од наука на прво место ставља *философију*, а, поред ње, понајвише доприносе усавршавању грађана још и науке о *природи* и Богу;⁷² а за овима нарочито: *Математика*, *Етика*, *Економика* и *Политика*. (394.). За *Граматику* вели, да је увод у науку, пошто се, без познавања језика, ни науке како ваља изучавати не даду (396.).⁷³ Са *граматиком* у вези ваља, вели, учити и *Логик*у и *Реторик*у (397). Поред наука не ваља пак пренебрећи ни *вештине* (сликарство и вајарство), па, ради здравља грађанскога, ни *гимнастику* (398.). Као веома важно васпитно средство истиче пак *музику*, која оплемењује душу, одмара је и занима, да не иде у поквареност,⁷⁴ као и, са њоме у свему сродну, *појезију*, коју назива „божанским чедом“ и „најлепшом говорном музиком“. У му-

⁷² Што више, вели, познајемо Бога, све то више и боље разумемо онда и све ове загонетне појаве света и живота, којима је он извор и утока. (342.). Философија, као наука о истини, најпреча је (394.).

⁷³ Нарочито наравно препоручује учење *латинског* језика, на коме се, вели, сви грчки, јеврејски и арапски писци преведени налазе. (397.).

⁷⁴ Аристотело, вели, наводи уопште четири васпитне гране: *књижевност*, *гимнастику*, *музику* и *сликарство* (а под књижевношћу разуме: *граматику*, *реторику*, *логику* и *поетику*; под гимнастиком сва телесна вежбања, као лов, јахање, руковање оружјем

зици и појезији, сливају се, вели, наша осећања, речи и мисли (406.).⁷⁵ „Ми, вели, треба, да се у свему угледамо на оне одличне духове у нашем граду, који су од старине били вични овој божанској вештини“. И том приликом напомиње како су у дубровачком песништву већ стекли похвалнога гласа: *Јаков Бунић* (Giacomo di Bona) у латинском стихотворству, па *Илија Пријевкић* (Elio Cervino), *Дамјан Бенеша* (Danian Benesa), а нарочито, вели, данас мој поштовани пријатељ *Матија Бенеша* (Mattheo Benesa), син Дамјанов;⁷⁶ на италијанском (тосканском) одликују се као песници, вели, опет мој пријатељ *Динко Рањина* (Domenico Ragnina), *Мих. Бунић* (Michel di Bona), *Мих. Моналди* (Michel Monaldi) а од покојних „глуви *Бобаљевић*“ (il sordo Bobali)⁷⁷

и т. д.; под фигуративним вештинама, не само сликарство, већ и архитектуру, вајарство, грађење утврђења и палата; а под музиком опет све гласне инструменталне вештине). Стр. 395.

⁷⁵ Том приликом напомиње, како је у младим својим годинама и сам са својим друштвом давао у Дубровнику позоришне представе (комедије и трагедије) те искусио како је силно музика дејствовала и ублажавала душевне потресе, не само код њега и писца *Марина Држића*, већ и код свеколике публике. Стр. 403.

⁷⁶ Песник *Дамјан Бенеша* певаше латински и грчки, а сина му *Матију*, вели *Апендини*, нарочито с хвалом помиње *Никола Гучетић* у делу о држави *Arpendini*, Стр. 132—133.

⁷⁷ Стари *Вук Бобаљевић*, који је деспота *Ђурђа Смедеревца* лично познавао. *Др. К. Јуречек* у већ поменутиим „Прилозима за историју дубровачке књижевности“. Стр. 437.

и најзад додаје, како су, *ма да још ретки, али ипак већ и на народноме језику чувени песници: Динко Рањина, Ђоре и Марин Држић и др.* (Ragnina, Giore Darxa, Marino Darxa etc. Стр. 396.)

При крају осмога разговора апелује на своје суграђане да све своје силе посвете благостању и угледу Дубровника па завршује скромном изјавом, како је он са своје стране учинио колико му се може, а ако се, вели, и у будуће сваки према својој отаџбини буде одужио по дужности и могућности својој, Дубровник ће и на даље вазда бити срећан и угледан. (393. и 408.).

Пре него завршимо ово наше излагање Гучетићевих погледа на привреду и политику друштвену и државну, неће бити на одмет, да из његових државничких напомена (*Avertimenti*, на броју њих 222.) пружимо још ово неколико навода, који нам тако јасно осветљују ширину и проицавост идеја његових: *Снага и трајност државе не леже толико у шуме, да сваки држављанин у управи и вршењу јавних дужности учествује, колико у правди према свима и свакоме. — Децу, у рату изгинулих, држава је дужна да помаже и издржава. — Добро јо то, кад има различних мишљења у држави баш о начину самог управљања, пошто се тек из њихова шрвења најбоље и сазнаје права истина. — Држављани нису дужни давати дажбине намешнику и незаконнику. — Људи у власти, којима се свештина много клања и ласка, обично лако нагињу тиранiji. — Успех рата,*

колико зависи од оружја, толико и још више од новца. — Лажни пријатељи вазда су опаснији од отворених непријатеља. — Ситне грешке и заблуде у држави не смеју се превиђати, јер, кад порасту, постају опасне по државу. — Опасно је, кад се туђинцима иде на руку, да се у земљи настањују. — У ред највећих издајника долазе они, који јавна средства на своје приватне циљеве употребљавају. — Ради међусобне контроле, потребно је да има увек више њих, који јавним средствима рукују. — Жене не треба припуштати, да се мешају у јавне послове. — Кривца је боље и не оптуживати, но ли га, једном окривљена, не кажњавати. — Блиски сродници не смеју никад заседавати у истом надлештву. — Преко је потребно да се ауторитет виших власти према нижима стално одржава. — По речима Марка Аврелија: власници суде приватнима, владоци власницима, а Бог владоцима. — Потребно је, да се у држави мотри не само на јавне, већ и на приватне издатке. — Поданици нису дужни покоравати се оним законима владалачким, који се божанским прописују. — Владалац мора пре свега другог поштовати уговоре са својим народом, исто као и са страним државама. — Најопасније је кад у држави грађани сшеку уверење, да су паметнији од својих управљача. — Кад год је опасност очевидна, а међу тим корист сумњива, онда се нема шта више премишљати. (Ж. Боден). — Они, који државним имањем управљају, дужни су увек полагати тачне

рачунае о радњи својој. — Боље је и не доносити законе, него ли их не вршити. — Кад се јавни договори грађана забрањују, тајни су много опаснији. — Управу финансија државних не треба никад поверавати владарима. — Са политичким суседима, исто као и са приватнима, ваља по могућству живети у љубави. — Са црквом се не треба завађати, већ јој се по могућству прилагођавати. — *Најопасније* је у држави, кад сами власници прегну да се обогате. — Јачој сили у земљи и на страни боље је разумно и попустити, него ли, прошивећи јој се, државу упропастити. — Има четири ствари, које државама највише уде: 1) *сироштина*; 2) *грамзивост*; 3) *немар*; и 4) *швердоглавство* (инат и пркос). И опет четири начела, која највише државу поткрепљују: 1) *љубав* (према отаџбини); 2) *углед државни*; 3) *вера*; и 4) *умереност* (или мудрост управе).

На овоме се заустављамо. Ми смо овде поглавито поклањали пажњу економно-политичкој садржини списа Гучетићевих, знајући добро да с тиме још није све исцрпљено. Али и оволико, колико је овде изложено, надамо се да је већ кадро створити у читалаца уверење, да је Гучетић заузео не само видно место у дубровачкој књижевности XVI. века, већ да је заслужио, да га и светска историја економске књижевности XVI. столећа постави на оно угледно место, које му по дубини и правилности економно-политичких погледа његових достојно припада. Слободоумље маленога Дубровника и његова великога сина

Гучетића најбоље се даје увидети, кад помислимо, да су овако напредне идеје слободно провејавале зраком дубровачким у времену, кад један *Тома Кампанела* бејаше шпанском инквизицијом мучен у Напољу а *Мих. Сервет* (откривач крвотока пре Харвија) на захтев самога реформатора Калвина мало раније био у Женеви спаљен; кад иста судбина постиже и славнога *Ђордана Бруна* (спаљивањем г. 1600. у Риму) и кад и сам гласовити *Галилео Галилеји* би натериван, да се Коперникова учења о окретању земље око сунца одрече (сам пријатељ Гучетићев кардинал *Белармини* одврташе га од новог хелиоцентричког учења). Место *Ж. Бодена* у словенској економској књижевности, које *Лоренц Штајн* Крижанићу даје, и по времену и по сродности идеја, далеко пре и умесније припада Гучетићу, пошто је Крижанић, по слободоумности и ширини идеја својих, далеко одмакао од Жана Бодена дохватајући се у многome већ и нових преломних идеја века просвете и револуције. О Гучетићу се пак с правом може рећи, да је он својим економски и политички здравим погледима своје време у свему претекао; а то је свакојакo највиша оцена, коју наука својим службеницима дати може.

Штампарске погрешке

- На стр. 17. примедби 9. реду 13., место: *Јуричека*,
треба: *Јиречека*.
- На стр. 18. примедби 9. реду 4. оздо, место: *треш-*
дије, треба: *трагедије*.
- На стр. 19. реду 4. озго, место: *Равло*, треба:
Раоло.
- На стр. 80. примедби 63. реду 2. озго, место: *при-*
падоше, треба: *припадоше*.

